

SZEKENI ANDREA – VÉGH ANDRÁS

A BUDAVÁRI VOLT HELYŐRSÉGI TEMPLOM

BEVEZETŐ

A háború után született generáció tagjai közül csak kevesen tudják, hogy a Magdolna torony mellett állt egykori Helyőrségi templom az 1944–45-ös ostrom előtt milyen szerepet játszott Budapest egyházi életében, milyen múlttal és milyen művészi értékkel bírt. Szakmabeliek számára jól ismert a templom középkori története és komoly elképzeléseket fogalmaztak meg a gótikus templom építéstörténetéről is, hiszen ezt a tudományos kutatás alaposan tisztázta több részletes tanulmányban és összefoglaló műben. Arról azonban, hogy mi történt 1686 után még a legtöbb szakember is csupán homályos ismeretekkel rendelkezik. Nagy vonalakban persze ismert a ferences korok, II. József rendházat bezárató rendelete, I. Ferenc koronázása, a Helyőrségi templom név, mégis ha egy kicsit pontosabb adatok után szeretnénk olvasni, netán a lebontott barokk templom közelebbről érdekelne, részletes tanulmányokra már nem lelünk, a nagy összefoglalások, és az adataikat felhasználó népszerűsítő munkák vagy hallgatnak, vagy kevés és ellentmondásos információval szolgálnak. Úgy tűnik, hogy a templomot nem csak valóságosan bontották le, nemcsak a köztudat felejtette el lassan a még emlékezők elhunytával, hanem közlések hiányában a történész és művészettörténés szakma sem gondoskodott emlékezetének fenntartásáról. Pedig a lebontott épület nem mondható éppenséggel értéktelennek, sem a templom története elhanyagolhatónak, érdektelennek. A feledésben bizonyára a politika szorítása is szerepet játszott, a templom épületének megsemmisítése pedig megszüntette azt az ösztönzést, amit álló műemlékkel szembeállítva egy kutató érezhet.

A Római Katolikus Tábori Püspökség fel kívánja építenie a háború után lebontásra ítélt templomát a Kapisztrán téren. Ezért a Honvédelmi Minisztérium megbízást adott a Budapesti Történelmi Múzeumnak a megelőző régészeti feltárások elvégzésére és építéstörténelmi tudományos dokumentáció készítésére, a megkezdett munkálatok első eredménye jelen tanulmányunk. Dolgozatunkat mi is a középkori Mária Magdolna templom múltja megírásának szándékával kezdtük el és ennek során szembesültünk az 1686 utáni történet kevesek által kutatott témájával. A BTM Kiscelli Múzeumában tanulmányozva Schoen Arnold kéziratos hagyatékát szembesültünk először a barokk templom feltáratlan építéstörténetével és izgalmas újkori eseménytörténetével. Ezután már módszeresen igyekeztünk adatokat gyűjteni az iratok, tervek, fényképeket őrző közgyűjteményekben. A rendelkezésünkre állt két hónap alatt sikerült összeállítani az alábbiakban tanulmányozható anyagot, ám az idő rövidsége és a téma gazdag-

sága okán gyűjtésünk egyáltalán nem mondható még teljesnek. Szándékunk és felkeltett érdeklődésünk a templom történetének további kutatására ösztönöz.¹

MÁRIA MAGDOLNA PLÉBANIATEMPLOM

Alapítás és korai történet (1250-es évek – 14. század közepe)

A Mária Magdolna plébániatemplom Buda legrégibb egyházi intézményei közé tartozik, mivel eredete a város tatárjárás utáni alapításához kötődik.² Bár egykorú forrásokot nem ismerünk ebből az időből, a későbbi adatokból kikövetkeztethetjük az egyházközség létrejöttét. Egy 1352-ből származó pápai oklevél elmondja, hogy egykor a Mária Magdolna kápolnát, a Szt. Péter mártír kápolnával együtt a város plébániájának, a Boldogasszony egyháznak (mai közkeletű néven: Mátyás-templom) a keretein belül alapították váralji polgárok. Az újonnan alapított kápolnák ügyében vita keletkezett Krisztián plébános és az alapító polgárok között, amelyet a Benedek esztergomi érsek (1253–1261) előtt megkötött egyezséggel zártak le.³ Ez az egyezés egy későbbi utalás szerint 1257-ben született, de a későbbiekben Fülöp (1262–1272),

¹ Köszönet illeti Holló Szilvia Andreát és Rác Zsuzsát (BTM Kiscelli Múzeum), Mattyasovszky Pétert (BTM Fővárosi Képtár), Csiffáry Gabriellát, Hídvégi Violetta (Fővárosi Levéltár), Schwarcz Katalint (BTM Könyvtár), Spekner Enikőt, Bakos Margitot és Kuczogi Zsuzsát (BTM Középkori Osztály) Boda Zsuzsát (Magyar Nemzeti Galéria), Bakó Zsuzsát (Országos Műemlékvédelmi Hivatal Fotótár), Hegedűs Andrást (Eszter. Prim. Levéltár) akik a rájuk bízott gyűjteményeikben kalauzoltak és tanácsaikkal segítettek munkánkban.

² A templom alapításáról ld.: GYÖRFFY György: Budapest története az Árpádkorban. In: Budapest története 1. Szerk. Gerevich László. Bp. 1973. 217–349.; KUBINYI András: Budafelhív topográfiája és gazdasági fejlődése. TBM 16 (1964) 85–180.; KUBINYI András: Topographic growth of Buda up to 1541. In: Nouvelles études historiques publiées l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. 1 (1965) 133–157.; KUBINYI András: Die Anfänge Ofens. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe 1. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Bd. 60. Berlin, 1972.; KUBINYI András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat. Aetas 1991-2. 26–46.

³ 1352. VII. 31 - MREV II. 383–384.; Ez a forrás egyértelművé teszi, hogy a Mária Magdolna egyház alapítása csak a Nagyboldogasszony egyház alapítása után ment végbe, viszonyuk eredetileg filiációs jellegű volt és ezért nem előzhette meg a város alapítását, amint azt Fügedi Erik feltételezte. Ld. FÜGEDI Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. TBM 14 (1961) 17–107.; FÜGEDI Erik: Megjegyzések a budai vitáról. Századok 98 (1964) 776–777.

majd Lodomér (1279–1297) érsekeknek újból foglalkozniuk kellett az ügyvel.⁴ A vita a kápolna nem egészen egyértelmű egyházi jogi helyzete miatt keletkezett: a javarészt német ajkú városban a királyi alapítású plébánia mellett létrejött egy polgárok által alapított kápolna, amelyeknek papjai a magyar hívek lelkipásztori szolgálatát végezték. A kápolnát egyértelműen a plébánia filiájának tekintették, a vita a filiációs viszony tényleges formái felett folyt.⁵ Sajnos ennek részletei a korabeli források hiánya miatt ma már kevéssé állapíthatók meg, csupán annyi bizonyos, hogy a Mária Magdolna egyház papja plébánosi jogokat gyakorolt hívei felett, és alávetttsége jeleként évi cenzust fizetett a Boldogasszony egyház plébánosának. Nem tudjuk azonban, mekkora volt ekkor a cenzus mértéke és nem ismerjük a további vitás kérdésekben született egyezséget sem, amelyek a kápolna papjának kinevezési jogáról és a kápolna illetékességi köréről szóltak.⁶ A Mária Magdolna egyház első név szerint ismert papja László volt, akit a Margit királyleány szentté avatása ügyében tartott vizsgálat során neveztek meg.⁷ A század végén, 1298-ban Kelemen pap neve tűnik fel a kelenföldi dézsmaper irataiban.⁸ Mindkét lelkészt egyszerűen papnak (*sacerdos*) nevezték forrásaink. Az 1314-ben végrendeletet írásba foglaló György az első, akit plébánosnak mondanak.⁹ Őt követte Tamás plébános, akiről 1343-ban és 1352-ben emlékeznek meg a ráánkmaradt oklevelek.¹⁰

⁴ Benedek érsekre: SCHIER 1774. 25.; Fülöp és Lodomér érsekre: 1390. XII. 1. - BTOE III. 111.sz.; Fennmaradt továbbá 15. századi másolatban az esztergomi káptalan keltezés nélküli átirata, amely Lodomér érsek három és Albert budai plébános további egy oklevelének másolatait tartalmazza. (OL DI 1059; BTOE I. 299.sz.) Mind a négy oklevél a Mária Magdolna templom jogviszonyaival foglalkozik, különféle jogokat (kis összegű cenzus, szabad plébánosválasztás) biztosít számára a Boldogasszony plébániával szemben. A másolat azonban nem hitelesített, a benne foglalt átiratok egyrészt keltezetlenek, másrészt szintén hiányzik belőlük a hitelesítés néhány általánosan használt formulája (pecsétleírás, utalás az átirat oklevél ép és hiteles voltára). Ezért, tekintettel a 14. század végétől ismert plébániaperekre, felmerül annak a gyanúja, hogy ez az irat a pereskedés során a 15. században keletkezett. A szakirodalom többségével ellentétben kritikusan tekintünk ezekre az oklevelekre és történeti képünket ezek kizárásával igyekeztünk megrajzolni.

⁵ 1269-ben megemlítették a Boldogasszony egyház már felépült, illetve felépítendő kápolnait. Ezek közé számíthatjuk a Mária Magdolna egyházat is. 1269. X. 3. - Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Bud. 3.; BTOE I. 89.sz.

⁶ Ezt korabeli források hiányában azért nem tudjuk ma megítélni, mivel csupán a 14. század végén lefolyt peres iratok tartalmazzák az akkori plébánosok vallomásait az alapítás körüli állapotokról, amelyet természetesen mindkét fél a maga érdekei szerint adott elő.

⁷ MREV I. 292-293.; Az 1276-ban lefolytatott vizsgálat során 1273-ban történt eseménynél említették meg nevét.

⁸ 1298. V. 9. - Veszp.k.m.lt. Epp. Dec. Bud. 8.; BTOE I. 302.sz.

⁹ 1314. III. 19. / 1314.(?)X. 13. - Eszt.k.m.lt. 18-8-15.

¹⁰ 1343. IV. 20. / 1346. VIII. 15. - OL DI 87195.; 1352.e. - OL DI 24678.; 1352. III. 18. - OL DI 4262.; 1352. III. 22. - OL DI 4265.; 1352. III. 23. - OL DI 87265.

A kápolnát a szombaton tartott hetipiac helyén emelték, a piactér nyugati oldalának közepén, tehát a házaktól elkülönülten, önállóan állt. A régészeti feltárások tanúsága szerint a templomot temető övezte, amelyet feltehetően fal választott el magától a piactértől. Ez az elhelyezés megegyezik a legtöbb magyarországi város plébániatemplomának fekvésével. Érdeemes megfigyelnünk, hogy a templom tájolása jelentős mértékben eltér a többi budai templom tájolásától, ellenben a templomtól délre eső háztömbök telkeinek tájolása azonos magának a templomnak a tájolásával. Ez a jelenség az ismert történeti adatok mellett szintén a város és a Mária Magdolna egyház egyidejű keletkezésére utal.

Az első templom (1., 6. kép)

Az első templom maradványait régészeti ásatás tárta fel.¹¹ Az ezáltal megismert épület az átlagos falusi templomokkal egyezik mind formájában, mind pedig méreteiben: a kicsiny téglalap alakú hajóhoz, a hajónál keskenyebb, egyenes záródású szentély csatlakozott. A szentély keleti oldalán feltárt átlós támpillérek alapján arra következtethetünk, hogy a szentély boltozott volt, a hajót azonban feltehetően csupán síkmennyezet fedte. A későbbi szintemelések következtében a templom falai néhol egy méter magasan emelkednek ma is a feltöltés alatt. Csupán a szentély keleti falát bontották el a barokk kripták készítése során. A templombelsőben feltárt téglapadló részleteinek szintje: 164,81 Afm. A törtköböl rakott falakat kívül kváderkövekből készült borítás fedi, amelyen a külső, rézsús lábazat is megmaradt. A hajó déli falán, középtájon *in situ* találták meg a lépcsős-béltetű kapu nyugati oldalának lábazati követ. A szemben lévő keleti oldal lábazati köve a bontások során került elő, ma a kőtárban található. A kapu tagozatait orr nélküli körte, félpálcák és sarkantyúk alkotják. Hasonló megoldást ismerünk a margitszigeti domonkos apácakolostor hajójába vezető északi ajtón is, a jellegzetes sarkantyú tagozat a 13. század közepén épült egyéb emlékeken is feltűnik, így további margitszigeti kőfaragványokon, a Boldogasszony-plébániatemplom déli toronyaljának bordáin, és az un. Vörös Sün ház nyugati homlokzatán, az emeleten feltárt ablakon. A templom belsejében a nyugati oldalon az egykori karzat ala-

¹¹ A feltárásokat 1958-1965 között Bertalan Vilmosné vezette. BERTALAN Vilmosné: I. ker. Kapisztrán tér. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben. BudRég 19 (1959) 258.; BERTALAN Vilmosné: I. ker. Kapisztrán téri Mária Magdolna-templom. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1959. évben. BudRég 20 (1963) 550-551.; BERTALAN Vilmosné: Mittelalterliche Baugeschichte der Maria-Magdalena-Pfarrkirche (später Garnisons-kirche) in der Budaer (Ofner) Burg. Acta Technica 67 (1970) 227-248.; BERTALAN Vilmosné: Előzetes jelentés a Mária Magdolna templom ásatásairól. BudRég 22 (1971) 419-428.

pozását tárták fel: két hajófal elé illesztett nyolcszögű pillér lábazatot, illetve velük egyvonalban a hajó belsejében két pillérlábazat alapozást. Az épen megmaradt lábazat formája nyolcszögű hasábra állított négyzetes alapzat, amelyből ferde oldallapok felett emelkedik ki homorlattal képzett tagozat után a keskeny, nyolcszögű pillér. A háromnyílású karzat a feltárás tanúsága szerint már az álló hajófalakhoz épült, a feltáró régész véleménye szerint a 14. század folyamán. A templom nyugati homlokzata előtt torony emelkedett, amelynek sarkait átlós irányú támpillérek támasztották, nyugati oldalán bejárat nyílt. Sajnos a későbbi bolygatások elpusztították a toronynak a hajóhoz kapcsolódó falait. Az ásató régész feltételezte, hogy a torony a karzat készítésével egy időben épült fel.¹² Említettük már a templom körüli temetkezéseket. Sírokat tárták fel azonban a templom belsejében is, amelyek egy részre téglával, illetve kővel volt kifalazva.

Az önálló magyar plébánia (14. század közepe – 1541)

A 14. század közepétől kezdődően a város magyar lakosságának száma és társadalmi jelentősége növekedni kezdett. 1347–1355 között Nagy Lajos király Budán tartotta udvarát, és annak ellenére, hogy 1355 után újból visszatért Visegrádra, a század 70-es éveiben megkezdte itteni rezidenciájának nagyszabású kibővítését. Az építkezéseket utóda Luxemburgi Zsigmond folytatta és teljesítette ki, 1408 körül végleg Budára költöztetve udvartartását. A király és kíséretének jelenléte egyre több nemest és egyházi testületet vonzott a városba, akik igyekeztek a városban ingatlant szerezni. Az udvar és a nemesség vásárlóereje természetesen fellendítették Buda kereskedelmét és iparát, növelték lakosságának számát. A 14. század végétől kezdve láthatjuk a jeleit annak, hogy a magyar polgárság részt kívánt kapni a város irányításában, amelyet korábban kizárólag a vezető német családok tartottak kezükben. Ez a küzdelem az 1439-ben megkötött kölcsönös megállapodással ért véget, amelyben a német és magyar polgárok egyenlő mértékben megosztották a hatalmon. Természetes, hogy a magyar polgárság nemcsak a városi tanács hivatalainak megszerzésére igyekezett, hanem egyházközségét is fejleszteni és egyenjogúsítani kívánta. Ennek a küzdelemnek a részleteiről három ránkmaradt oklevél tájékoztat 1390-ből, 1391-ből és 1441-ből.¹³ Az első okle-

vél választott egyházi békebírók előtt született, akik megpróbálták a Boldogasszony és a Mária Magdolna egyházak plébánosai között megegyezést létrehozni. A vita a Mária Magdolna egyház jogállásáról, a plébániák alá tartozó területekről és a köztük lévő határvonalról, továbbá a census mértékéről folyt, az ellentétes álláspontok pedig igen távol álltak egymástól. A Boldogasszony egyház plébánosa elpanaszolta, hogy a Mária Magdolna egyház ekkor már harminc éve nem fizette az alávetettséget jelző censust. Szerinte Budán az ő egyháza volt az egyetlen valódi plébánia, a Mária Magdolna egyház pedig ennek filiája és kápolnája saját határok nélkül, amelynek papja az ő engedélye által gyakorolhattott bizonyos plébánosi jogköröket. Övé a pap beiktatásának és letételének joga is és ennek az alávetettségnek jele az évente fizetendő census. Vele szemben a Mária Magdolna egyház plébánosa egyházát valódi plébániának állította, körülírta pontos határait és azon belül magának teljes plébánosi jogot követelt. A békebírák elfogadtak egy lehatárolt önálló területet, de az éves census fizetését is előírták, vagyis egy olyan kompromisszumot igyekeztek a felekkel elfogadtatni, amely lényegében a Mária Magdolna egyháznak kedvezett. A Boldogasszony egyház plébánosa nem fogadta el a döntést és a pápához fellebbezett, aki 1391-ben utasította a bécsi skót bencés apátot, hogy az ő felhatalmazásával vizsgálja ki újból az ügyet és döntse el a kérdést.¹⁴ Sajnos döntése nem maradt ránk. A jelek mégis arra mutatnak, hogy a Mária Magdolna egyház törekvését siker koronázta. A 15. század elejétől fogva a Mária Magdolna egyházat már a Boldogasszony egyház mellett sorolják fel a megyéspüspök joghatósága alól kivett és közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozó plébániák között.¹⁵ A plébániák között folyó küzdelem utolsó emléke, az 1441-es oklevél már csak a határvonal felett folyó vitáról tudósít, jelezve, hogy a Mária Magdolna egyház plébániái jogait ekkor már nem vonták kétségbe. Tehát mire a magyar polgárság a város irányításában megszerezte a németekkel egyenrangú jogait, elérte plébániájának teljes függetlenségét is.

Az egyházközség felemelkedését jelzi a plébánosok rangjának emelkedése is. László plébános 1375-ben már finom kivitelű saját pecsétjével látta el az általa kiállított okmányt.¹⁶ Gergely plébános 1394-ben a pápá-

¹² A karzat egyik pilléralapozásában másodlagos befalazásban egy kapu lábazati követ találták meg. A feltáró régész feltételezte, hogy ez a kőfaragvány a templom eredeti Ny-i kapujához tartozott, amelyet a torony felépültének idején bontottak ki és használtak fel a pilléralapozás készítésekor.

¹³ 1390. XII. 1. - SCHIER 1774. 103-111.; BTOE III. 111.sz.; 1391. III. 2. - SCHIER 1774. 111-118.; BTOE III. 116.sz. (amely tartalmazza: 1391. II. 4. - BTOE III. 114.sz. oklevelet is); 1441.I. 3. / 1441. VIII. 16. - Eszt. Prim. lt. U46.

¹⁴ A fellebbezésben a plébános megismételte 1390-ben kifejtett álláspontját, amelyben külön kiemelte, hogy a Mária Magdolna egyház papja csak a magyaroknak és a városba érkező németül nem értő idegeneknek szolgáltathatja ki a szentségeket. Nem minden remény nélkül fordulhatott a pápához, hiszen a már idézett 1352-es oklevélben VI. Kelemen pápa ugyanilyen értelemben erősítette meg a Boldogasszony egyház plébániái jogait.

¹⁵ 1400. V. 1. / 1513. VIII. 4. - Eszt. k. m. lt. 44-6-8.; BTOE III. 308.sz.

¹⁶ 1375. I. 17. - OL DI 6296.; NÉMETHY Lajos: Budapesten volt egyházi testületek pecsétjei. Turul 1888. 76-77.

tól kapott felmentést az egyházi tisztségek halmozása alól, amikor az esztergomi káptalan tagja lett. Ezen minőségében szentszéki működéséről is fennmaradt oklevél.¹⁷ Tamás plébános 1450-ben nándorfehérvári püspöki címet kapott.¹⁸ Az 1515 és 1530 közötti időszakból ismert Benedek plébános kalocsai őrkanonok is volt.¹⁹ A plébánosok mellett működő egyházi testületekről alig rendelkezünk forrással, 1452-ben egy káplánról és két iskolamesterről, 1479-ben pedig három káplánról értesülünk. Az iskolamesterek neve a bizonyosság egyben a plébánia mellett működő, alapfokú képzést nyújtó iskola léteire is.

Sajnos rendkívül kevés adat vonatkozik magára a plébánia templomára. Építéséről egyáltalán nem szólnak forrásaink. 1390-ben pápai bucsuengedélyt állítottak ki a Szentlélek oltár számára.²⁰ 1433-ban Mária Magdolna ünnepére kértek a pápától bucsuengedélyt.²¹ Ismerjük a magyar kádárok és esztergályosok céhének gondozása alatt álló Szt. Péter oltárt, amelynek támogatására mikófalvi Bekény Dénes királyi kincstári tisztviselő misealapítványt tett 1481-ben, illetve 1487-ben.²² A templom világi gondnoka, Razi János 1491-ben Szt. Mária Magdolna tiszteletére szentelt kápolna, vagy oltár létesítésére kért engedélyt a pápától.²³ Legrészletesebb forrásunk az az oklevél, amelyben Benedek plébános misealapítványokat íratott össze 1521-ben. Ebben megemlékeztek a hétfőn a főoltárnál a Szentháromságról mondandó miséről, a kedden a főoltárnál ugyancsak a Szentháromságról mondott miséről, amelyet orgonaszó és két fiú éneke, valamint harangszó is kísért. Kedden a Szt. Fábrián és Sebestyén oltárnál kellett misézni a halottakért, ezt a misét nagyböjten a Rózsafüzér oltárnál kellett elmondani. Pénteken a már említett Szt. Péter oltárnál énekes misét mutattak be. Végül szombaton a főoltárnál Szűz Mária fogantatásáról mondtak misét ünnepélyesen, orgonaszóval és két fiú énekével. A misealapítványokat – amelyek fenntartására ingatlanokat és szőlőket adományoztak – Tétémi Péter bíró, Athya-i Miklós esztergomi olvasókanonok, Váci György polgár özvegye és coborszentmihályi Czobor Imre és Márton tették.²⁴ Legkésőbbi forrásunk 1534-ben a templom egyik oldalkápolnáját említi meg, amelyet Kanczlyr Zsigmond alapított korábban a tizenegy

segítőszent és Szt. Miklós tiszteletére. Ezen felül fennmaradt a templom egyházi felszerelésének listája 1526-ból, amelyet a török elől az akkori gondnok, Cotta János Bécsbe menekített.

A gótikus templom (2., 6., 7. kép)

A magyar lakosság számának növekedésével, és az egyházközösség fokozatos önállósodásával egy időben a templom épülete is teljesen megújult. Ennek folyamatát a ma is fennálló emlékek, illetve a régészeti ásatásokon feltárt maradványok vizsgálatával ismerhetjük meg. A gótikus templom tornya a csodával határos módon átvészelte az ostromokat és a bontással járó újjáépítési időszakokat. A torony négy oldala máig őrzi a hozzácsatlakozó templomhajó, két oldalkápolna és előcsarnok lenyomatát.²⁵ A templom alaprajzát a feltárt alapfalak rajzolják ki, amelyen megfigyelhetjük az építkezés egyes szakaszait is.²⁶ Rendelkezésünkre áll továbbá több mint ötszáz darab kőfaragvány, amelyek a barokk templom falaiba másodlagosan voltak elhelyezve és a bontás során kerültek elő.²⁷ Mindezt kiegészíti néhány látkép ábrázolása, amelyek a 16–17. századokban a gótikus épület pusztulása előtt keletkeztek.

A templom teljes kiépülésének lezárultával háromhajós, bazilikális elrendezésű épület lett, három boltszakarra tagolódó, a nyolcszög öt oldalával záródó szentéllyel, hat boltszakaszos hajóval, a diadalív vonalában egyenes záródású mellékszentélyekkel, nyugati homlokzatának tengelyében ötszintes torony emelkedett mindkét oldalon a torony támpilléreközeiben kialakított téglalap alaprajzú oldalkápolnákkal és a bejárat előtt előcsarnokkal. A szentély északi oldalához a mellékszentély meghosszabbításaként oldalkápolna csatlakozott. Az új templom méretei jelentősen meghaladták a korábbi, egyszerű épület méreteit. Az építkezés feltehetően a szentély felépítésével kezdődött. Az első templom szentélyét fállal leválasztották a hajótól, ezután valószínűleg el-

²⁵ A torony első felmérését a Műegyetem Középkori Építészeti Tanszékének hallgatói készítették el Lux Géza irányításával 1943-ban. Ld. Csányi Károly - Lux Géza: A budavári Mária Magdolna helyőrségi templom és tornya. Technika 1943/6, Klny. 1-7. A háború után a torony kutatását Horler Ferenc végezte az 1950-es években, a helyreállítást Csemegi József tervezte. A kutatás rövid összefoglalása: Entz-Csemegi 1955. 365-383. A kutatás tudományos dokumentációját Horler Ferenc állította össze, ez azonban nem jelent meg. A dokumentáció egy teljes példánya megtalálható és szabadon tanulmányozható az egykori Budapesti Műemlékfelügyelőség iratanyagában, amely ma a Fővárosi Levéltárban van elhelyezve. (Fővárosi Levéltár XXXII. 306. 184.doboz)

²⁶ A régészeti feltárára ld. 11. jegyzet.

²⁷ Ma a Budapest Történelmi Múzeum tulajdonában. Őrzési helyeik az Anjou-bástya, a Szentháromság u. 2., Kiscelli Múzeum, és a templom romterülete. Ld. Lapidarium Hungaricum 1. Általános helyzetkép. Bp. 1988. 97. 101-102., 125., 149-150.

¹⁷ 1394. VI. 16. - BTOE III. 173.sz.; 1396. IX. 18. - BTOE III. 216.sz. (vizsgálat botrányos életű sasadi plébános ellen)

¹⁸ 1450. IV. 16. - MREV III. 137.; 1452. - Eszt.k.m.lt. 45-4-6.

¹⁹ 1521. X. 23. - OL DI 106083. Prot. Bud. 590, 590/a, 590b.

²⁰ 1390. XII. 21. - BTOE III. 112.sz.

²¹ 1433. VII. 13. - BTOE III.

²² 1481. IV. 10. - OL DI 18468.; 1487. IV. 6. / 1487. IV. 18. - OL DI 18469.

²³ 1491. VII. 1. - CZAICH, Á. Gilbert: Regeszták VII. Ince pápa korából 1484-1492. Történelmi Tár 1902. 522.; MREV III. 320-321.

²⁴ 1521. X. 23. - OL DI 106083. Prot. Bud. 590, 590/a, 590b.

bontották, majd ennek a helyén emelték az új szentélyt. Ennek szélessége a korábbi hajó szélességével, hossza pedig annak hosszával egyezett meg. A szentélyt kívülről támpillérek, belülről körtetagozatokból képzett falpillérek tagolták, a falpilléreket púposhátú levelekkel díszített fejezetek zárták, amelyek feltehetően bordás keresztboltozatot tartottak. Ma már megállapíthatatlan, hogy a szentély mely oldalain nyíltak a pillérközökben a nyúlánk, háromosztatú mérműves ablakok.²⁸ Az építkezést az új hajó emelésével folytatták, amely első építési periódusában a régi hajó nyugati homlokzata, és az ott található torony befoglalásával készült. Ezáltal háromhajós, négy boltszakaszra tagolódo teret alakítottak ki egyenes mellékszentély záródásokkal. Mivel az új szentély a régi hajó szélességével egyezett, a régi templom hajójának hosszanti falai sávalapul szolgálhattak az új pillérek alapozásához. Az új hajó szélességét viszont a régi kétszeresére mérték ki, így az új templomban a főhajó szélessége kétszer akkora lett, mint az oldalhajóké. Az új építkezés tehát igen tudatosan használta fel a régi templom adottságait egy egységes terv keretében. A hajó feltehetően bazilikális szerkezetnek épült, hiszen a torony falán megfigyelhető bazilikális elrendezést mutató lenyomat ugyan a hajó későbbi bővítésének illeszkedését őrizte meg, de szinte bizonyos, hogy a további két boltszakasz felépültekor nem változtattak a korábbi szerkezeten. Egyébként a lát képi ábrázolások is (különösen a Zimmermann-féle metszet) bazilikát mutatnak. A hajó belsejét sima törzsű oszlopok tagolták, amelyek keskeny fejezet felett a főhajót és mellékhajókat elválasztó árkádíveket hordtak. A mellékhajókban nem voltak belső falpillérek, a boltozatok leveles díszítésű gyámkövekre támaszkodtak, hasonlóképpen gyámkövek tarthatták a főhajó boltozatát is. A boltozat rendszerét egyelőre nem ismerjük, ahogy az ablakok típusait sem. A lát képekből azonban megállapítható, hogy a főhajóban a mellékhajók tetővonalára fölött ablakok sora nyílt az északi oldalon. Természetesen a mellékhajókat is a támpillérközökben nyíló ablakok világították meg. A gótikus templom fentiekben leírt első formája rendkívül elterjedt, általánosan használt városi templom típus, Budán hasonló alaprajzú és méretű, ám eltérő szerkezetű és valószínűleg gazdagabb kidolgozású épület volt a királyi vár előtt álló kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond templom. A szentély belső faltagolásának rokon emléke a domonkos templom gótikus szentélyében látható. A gótikus épület építését az eddig megismert részletformák alapján a 14. század második felére keltezi a szakirodalom. Ennek pontosítása a teljes kőfaragvány anyag feldolgozása után végezhető el.

²⁸ A déli oldal lenne a bevilágítás miatt az alkalmasabb, de ezen az oldalon beépítéssel is lehet számolni, míg a szentély északi oldala szabad térségre, a Szombatpiacra nézett.

Az építkezés a 15. század közepén folytatódott. Ekkor két újabb boltszakasszal toldották meg a hajót, és a nyugati homlokzat előtt felépült a templom tengelyébe állított, ma is meglévő torony előcsarnokkal, kétoldalt kápolnákkal. A torony alsó három szintje négyzetes alaprajzú, sarkait nagyméretű, az oldalakra merőleges támpillérek támasztják. A felső két szint nyolcszögletes, minden irányba egykor mérműves ablakok nyíltak oldalain. A torony egykori süvege mára teljesen elpusztult, de a korabeli lát képek egységes tanúsága szerint formája magas, csúcsos, feltehetően homorú oldallapokból álló nyolcszögű gúla volt. A torony szintjeire az északi oldal nyugati támpillére mellé épített csigalépcsőtorony vezetett, amely felért egészen a koronázó párkányig és önálló, ugyancsak csúcsos sisak fedte. A felső, nyolcszögletes részen voltak elhelyezve a harangok, ezért itt a belsőben a szinteket fa ácsolatokból készítették. A négyzetes részen a második emeleten is mind a négy irányba nyílnak ablakok, amelyek közül az egykori templomtér felőlinek a könyöklőpárkánya a többinél jóval magasabban található a csatlakozó tetőzet gerincmagassága miatt. Az első emelet egykor feltehetően csillagboltozattal volt fedve, amelynek ma már csak falpillérei láthatók. A boltozat teljes magasságáig felérő csúcsíves hevederrel nyílt egykor a templomtérbe, amelytől csupán mérműdíszes mellvéd választotta el, vagyis a templom kórusaként szolgált. Egyetlen ablaka nyugatra nyílik a homlokzatra, mivel a két oldalkápolna tetőzete nem tette lehetővé ablak nyitását az oldalfalakon. A földszinten a toronyalján található az épen maradt csillagboltozat. Ide a nyugati homlokzaton nyíló, gazdagon tagozott kapun keresztül léphetünk néhány lépcsőfokot lefelé haladva. A toronyaljából mindkét oldalon egyformán tagozott ajtók vezetnek az oldalkápolnába, az északi oldalon egyszerű tagozatlan szemöldökgyámos ajtó vezet a csigalépcsőtoronyba. A toronyalj kelet felé a boltozat magasságában hevederívvél nyitott a templomtér felé. A két oldalkápolna másodlagosan épült a torony támpilléreihez, de a hajó bővítéssel egy időben, hiszen a templomtér felőli falaik zárják le magát a hajót.²⁹ Mindkét teret egykor hálóboltozat fedte, amelynek lenyomatai a torony oldalán jól láthatók. Érdemes megjegyezni, hogy a toronyon megfigyelhető összes boltozott tér, beleértve a hajó bővítését is, azonos profillal ellátott bordatípussal készült. A jellegzetes toronytípusnak számos párhuzama ismert, közeli rokona a Boldogasszony-templom déli tornya, a kassai Szt. Erzsébet templom északi tor-

²⁹ A közölt alaprajzon az oldalkápolnánál a felmenő falakat, míg a hajó falainál a feltárt alapfalakat láthatjuk. Innen ered a két fal jelentősen eltérő vastagsága a rajzon. Eredetileg a hajó falainak vastagsága nagyjából megegyezett a torony oldalkápolnáinak falvastagságával, ahogy az a hajófal lenyomatán jól látható a torony oldalán.

nya, vagy egyszerűbb formában a nagymarosi plébániatemplomnak már a 16. század elején épített tornya. Régóta ismert, hogy a torony megfigyelt kőfaragójegek közül több is előfordul Kassán.³⁰ Építésének idejét pontosan nem ismerjük, mindenestre a karzatra vezető átjáró oldalfalára vésett 1496-os évszám előtt kellett készülnie. A torony templomtér felőli északi falán Szt. Kristóf nagyméretű freskójának részletei (fej a felső, reneszánsz kereteléssel, és vízben gázoló láb) láttak napvilágot, a freskó felett az 1503-as évszám volt olvasható.³¹ Az oldalfalakon egyéb geometrikus minták töredékeit is megtalálták.

Protestáns gyülekezet – török dzsámi (1541–1686)

A város török kézre kerülése, 1541 után a magyarok plébániatemploma volt az egyetlen egyházi épület, amelyet meghagytak a keresztények használatában.³² A magyar lakosságnak a száma ugyanis a 16. század második felében még meglehetősen magas volt, amelyet a korabeli adóösszeírások tanúsítanak. 1555-ben Budán járt a fiatal éveiben, még a mohácsi csatát megelőzően itt élt és a várost jól ismerő Hans Dernschwam. Leírásából tudjuk, hogy akkorra már a magyar lakosság többsége a hitújítás elveit tette magáévá. Néhányan azonban megmaradtak a római egyház szokásainál, ezért a korban meglehetősen egyedülálló módon a templomot deszkafallal két részre osztották. A szentélyben két öreg pap misézett és mondta a zsolozsmát, a hajóban magyar nyelven lutheránus – Dernschwam szerint részben zwingliánus – istentiszteletet végeztek. Az oltárok is megvoltak még feltehetően, egyikükről a leírás megemlékezett. Értesülünk továbbá a torony órájáról és harangjáról.³³ Valamivel későbbi időből, 1573-ból Stephan Gerlach leírása emlékezett meg a keresztények templomáról, amelyben protestáns istentiszteletet tartottak.³⁴ A tizenöt éves háború során Budát több ízben is (1598, 1603, 1604) megpróbálták ostrommal visszafoglalni a keresztény seregek, sikertelenül. Valószínűleg ebben az időszakban vették el a törökök az amúgy is jelentősen lecsökkent számú keresztény lakosság várbéli utolsó templomát, ám ennek pontos időpontja nem ismert. Az általuk

adományozott *Fetih dzsámi* (Győzelem dzsámi) név éppen a törökök harci sikereinek megörökítését célozhatta. A törökök által használt másik, hétköznapiabb név, a *Szaát dzsámi* (Órás dzsámi) a még mindig meglévő és működőképes toronyórára utal.³⁵ Evlia Cselebi 1663-ban megjegyzi, hogy a város összes dzsámiai ennek az órának a messze hangzó szavához igazodnak.³⁶ A törökök építkezéseiről nincsenek információink. Nyilvánvalóan elpusztították a számukra alkalmatlan belső berendezést, a falakat lemeszelték. A barokk templom bontása során előkerült egy keleti ornamentikával ellátott mellvédlap, amely valószínűleg egy *mimber* (szószék) korlátjának töredéke. Feltehetően a templom törökkori berendezéséből származik.³⁷

A FERENCESÉK EVANGÉLISTA SZT. JÁNOS TEMPLOMA

A ferences korszak története (1686–1786)

Buda 1686-ik évi ostrománál a templom súlyosan megromlott. A torony erkélyén a törökök ágyúállást helyeztek el, így az fokozottan ki volt téve az ostromlók tűzerejének.³⁸ A végső győzelmet hozó áttérés helyszínének, az ún. *Kaiserliche Preche*-nek közelsége azzal járt, hogy a templom épülete használhatatlanná vált, a torony azonban csodával határos módon megmaradt. Az épület ostrom utáni állapotáról azok a látképek adnak tájékoztatást, amelyek a visszafoglalást követően készültek. A legrészletesebb ábrázolást a Fontana-Nessenthaler féle metszeten láthatjuk.³⁹ Eszerint a templom északi része teljesen megsemmisült, a boltozatok beomlottak és a torony sisak nélkül, romosan állt. A plébániatemplom romjaiban a Budára visszatérő ferences szerzetesek egykori kolostorukat vélték felismerni, és igényt formáltak használatára. 1686-ban a bosnyák ferencesek foglalták el, hamarosan azonban a mariánus rendtartomány terjesztette ki fennhatóságát a területre (1687-ben), hosszas pereskedést vonva ezzel magára.⁴⁰ Az ostromló seregben ugyanis két mariánus ferences atya látott el tábort lelkészi szolgálatot hat további növendék segítségével, akik a város elfoglalása után is folytatták a hadsereg és a beköltöző polgárok felügyeletét az éppen maradt Boldogasszony-templom

³⁰ HORLER Ferenc: Középkori kőfaragó- és elhelyező jelek a budavári lakónegyed épületein. *BudRég* 16 (1955) 373-374.; HORLER Ferenc: Középkori kőfaragó- és elhelyező jelek a budavári lakónegyed épületein II. *BudRég* 19 (1959) 213-214.

³¹ A freskókat leválasztották és ma a Budapesti Történeti Múzeumban található. (BTM Középkori Osztály ltsz. 67.239.1.2.) Az évszám elpusztult, csak fényképfelvételeken tanulmányozható.

³² A német polgárok már 1529-ben nagyrészt elmenekültek.

³³ DERNSCHWAM, Hans: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Bp. 1984. 497-501.

³⁴ Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Kiadta: SZABÓ József László - FENYVESI László. Bp. 1986, 112-113.

³⁵ FEKETE Lajos - NAGY Lajos: Budapest története a török korban. Bp., 1986, 24.

³⁶ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte KARÁCSON Imre. Török-Magyarok Történelmi Emlékek. Török történetírók 3. Bp. 1904. 243.

³⁷ BTM Középkori Osztály ltsz.: 53.295.

³⁸ SCHIER 1774. 49.; Rupp 1868. 111.

³⁹ Fontana-Nessenthaler, 1686. (BTM Metszettár, Rózsa 1963. Kat. 27.)

⁴⁰ A ferences rendtartományok között a visszafoglalt területeken újrafelállítandó kolostorok felett folytatott vitákat az ún. *lazariana decisio* igyekezett rendezni 1690-ben. A Vizivárosban helyet kapott bosnyák ferencesek nem nyugodtak bele a döntésbe és még III. Károly uralkodása alatt is pereskedtek a mariánusokkal a vári kolostorért.

lomban. A következő évben (1687) azonban át kellett adni helyüket a jezsuitáknak és ekkor költöztek a romos templom közelébe, ahol istentiszteleteiket kezdetben az épen maradt toronyaljban végezték.⁴¹

A ferencesek a budai Várhegy déli oldalán állt egykori kolostoruk Evangélista Szent János titulusát vitték át új helyükre.⁴² A szerzetesek első szállásának pontos helyét nem ismerjük: valahol a *Kaiserliche Preche* közelében tettek lakhatóvá egy házat, ám azt az erődítés újjaépítése miatt el kellett hagyniuk. Ekkor utalta ki Lipót császár rendeletére Werlein kamarai inspector az ostromban rommá vált templomot és annak déli oldalán az egykori kolostor romjainak vélt falmaradványokkal teli telkeket a ferencesek számára 1690 április 6-án.⁴³ Az 1696-ban készült, legkorábbi ránk maradt budai házösszeírásból (az un. *Zaiger*-ből) részletesen megismerhetjük az átadott területet. Először is kimérték a felépítendő kolostor telkét a templommal együtt (Z. 57.), majd a leendő kolostor déli oldalán kis közt nyitottak, amely a *Franciscaner Gässl* nevet viselte. A köztől délre az Uri utcában még további három telek (Z. 58–60.) került a ferencesek tulajdonába. A terület ekkor még teljesen romokba lehetett döntve, mivel az összeírók mindenütt kevés régi falat láttak, csupán a templomtól legtávolabb eső Uri utcai telken (Z. 60.) állt egy használható helyiségekkel, pincével rendelkező ház. Ebben rendezték be a szerzetesek szállásukat, majd ötven éven keresztül ez szolgált rendházukul egészen az új kolostor felépültéig.⁴⁴ Az újjaépítést

azonban nem csak az anyagi fedezet hiánya, hanem a Rákóczi szabadságharc is hátráltatta. Így lehetséges, hogy 1710 előtt csak két kápolnát építettek a gótikus torony északi és déli oldalához. A két kápolnáról tudjuk, hogy az egyiket Evangélista Szent Jánosnak, a másikat Nepomuki Szent János tiszteletére emelték. Utóbbiban állt Szent Anna oltára és kegyképe is.⁴⁵ Az új templom alapkövét 1717. április 18-án helyezték el ünnepélyes keretek között a teljes városi tanács jelenlétében, miután a romos gótikus épületet lebontották.⁴⁶ A munkák során a gótikus templom faragott köveit a falak emelésénél felhasználták, de az új épület csak tájolásában követte elődjét, annál szélesebb lett, a korábbi alapokat csak a szentélynél használták fel. Az építkezés az 1686-os ostromban személyesen is részt vett Bernhard Prentthaller praesessége idején kezdődött és Joseph Boygar praesessége alatt folytatódott, végül Paschal Rost gvárdián idején, 1733. február 8-án szentelték fel a templomot.⁴⁷ 1735-ben a torony sisakjára díszes aranyozott gombot és keresztet állítottak.⁴⁸ Ekkorra készülhetett el a toronysisak, a felső szintek boltozata és feltehetőleg az egykori gótikus ablakok leszűkítése, a barokk ablakformák kialakítása is. A templom és a hozzá délről csatlakozó rendház 1740-re készült el teljesen. 1752-ben Horányi Gábor lorettói kápolnát építtetett a szentély északi oldalán, a középkori oldalkápolna helyén, amely az alapító temetkezőhelye lett.⁴⁹ A 18. század második felében alakították ki a templom kriptáját, amely a hajó keleti részén, részben a szentély alatt húzódott. A templom tengelyével megegyező irányú dongaboltozatos helyiségben egysoros téglafalazattal rekeszeket hoztak létre, ezekbe helyezték a halottakat. 1779-ben itt temették el Bebo Károlyt,

⁴¹KÓSA 1774. 153'. Ez a kéziratos rendtörténeti munka ma a marianus provincia történetének elsődleges forrása. A rendtartomány 1918 előtti levéltára ma a Pozsonyi Területi Levéltárban található, és magyar kutatók által kevésbé tanulmányozott.; SZABÓ 1912. 219.

⁴²A katolikusok hitéletét a hódoltságban ferences szerzetesek látták el, ez lehet a magyarázata annak, hogy a török város egyetlen keresztény templomának romjait igényelték maguknak középkori rendházuk helyett, amelynek emléke - úgy tűnik - elenyészett. Választásuk mindenestre további kétszáz évre összezavarta Buda középkori egyházainak helyrajzát, csupán a 19. század végén tisztázta Rómer Flóris és Némethy Lajos, a templomok eredeti patrocíniumait. Ennek ellenére rengeteg népszerűsítő munkában veszik azonosnak a Helyőrségi templomot a középkori ferences kolostorral. Ez utóbbi pontos helye a mai Várszínház területén található.

⁴³KÓSA 1774. 153'-154'.

⁴⁴NAGY 1971. 94-95.

No. 57. *Ain Kirchhoff sambt der Kirchen alwohin der P:P: Franciscanern Kloster khommen sollte, hat im gesicht 48: im Ruckhen 43: an der rechten sithen 36: und an der linckhen 37 cl.*

Der P:P: Franciscaner gartten von Kirchhoff oder Kloster bisz zum wohl hat in der lenge: 48 und in der braidte 32 cl.

Hier auf folgt das Franciscaner gässl laufft von der Herrn: bisz in die böckhen gassen, hat an der Herrn gassen: 4 cl. 4 sch. und an der böckischen 5 cl.

No. Z.58. *Ain egghaus in der herrn gassen hat im gesicht 7. Im ruck-*

hen 8 cl. 3 sch., die rechte seithen laufft an dem Franciscaner gässl 18: die linckhe aber 18 cl. 2 ½ sch. lang. hat noch etwas von alten maurn P: P: Franciscaner

No. Z.59. *Ain Haus in der herrn gassen hat im gesicht 7 cl. 5 sch., im Ruckhen 7 cl. 1 sch., an der rechten seithen 18 cl. 2 ½ sch. und an der linckhen 19 cl. 2 sch. hat noch wenig Fundament maurn.*

P: P: Franciscaner

No. Z.60. *Ain Haus in der herrn gassen hat im gesicht 8 cl. 5 sch., im Ruckhen 7 cl. an der rechten seithen 19 cl. 2 sch. und an der linckhen 20 cl. hat noch zum Theill guets gemeür gwölbe und Keller.*

Der P: P: Franciscanern wohnung haus ad interim.

No. Z.61. *Ain Haus in der herrn gassen hat im gesicht 9 cl. 2 sch., im ruckhen 9 cl. 5sch., an der rechten seithen 20 und an der linckhen 20 cl. 5 sch. hat noch ein Theill gemeür und verschitte Keller, ist ein Theill daruon zur Wohnung für die P: P: Franciscaner applicirt.*

⁴⁵KÓSA 1774. 154'.

⁴⁶KÓSA 1774. 154'. Kósa magyarázkodásából úgy tűnik, hogy a gótikus templom maradványai még ekkor is jelentősek lehettek.

⁴⁷Wienerisches Diarium 1733.febr. 9. No. 15

⁴⁸Mercurius 1735. Aug. 15., Wienerisches Diarium 1735. Nro. 68.

⁴⁹KÓSA 1774. 154'.

a nagyhírű budai szobrászt.⁵⁰ Az 1763-ban pusztító földrengéskor a templom boltozata végigrepedt⁵¹ és a torony keresztje ledőlt, ezt csak egy évvel később állították helyre.⁵² Feltehetőleg ezidőtájt készülhetett Falconer Xaveri Ferenc (1737–1792) freskója a szentélyben, amely a Hit diadalát ábrázolta.

A ferences templom (6., 8., 9., 17., 19. kép)

A gótikus torony keleti oldalához épült templom alaprajza a hagyományos II Gesú elrendezés egyszerűsített változatát követte: szélesebb, négy szakaszos hajójához kétoldalt kisebb, téglalap alaprajzú oldalkápolnák sora csatlakozott. Ez az alaprajzi rendszer a 17. századtól igen kedvelt volt Magyarországon, elsősorban a különböző szerzetesrendek választották előszeretettel a jezsuitáknak kialakított mintát, de alkalmazásuk megfigyelhető a plébánia templomoknál is. A kápolnák – melyek keleti oldalán álltak a mellékoltárok – úgy tűnik, eredetileg nemcsak a hajó felé voltak nyitottak; a hajó pilléreihez csatlakozó válaszfalon eredetileg félköríves keskeny ajtók voltak.⁵³ A szentély a nyolcszög öt oldalával záródott, északi oldalán kápolna, déli oldalán, a kolostor felé sekrestye állt. A hajó utolsó nyugati szakasza fölé két pillér tartotta karzat épült. A templom fő bejárata a nyugati oldalon volt, a gótikus torony főkapuját használták fel továbbra is. Az alsó két szintjén négyzetes alaprajzú toronyhoz északról és délről egy-egy kápolna csatlakozott, nyugatról pedig egy téglalap előcsarnok épült. A szentély, a sekrestye és az oldalkápolna alatt kripta helyezkedett el.⁵⁴

A templom bazilikális elrendezésű volt, főhajója az oldalkápolnák fölé emelkedett. A belső megvilágítást a kápolnák oldalfalain, a hajó gádorfalán és a szentélyben levő ablakok szolgáltatták. A főhajóban és a szentélyben fiókos dongaboltozat, az oldalkápolnában keresztboltozat épült. A hajó pilléreit, illetve a szentély falát attikai lábazatú kettős falpillérek tagolták, melyeket gyümölcs- és virágfüzérekkel

és szárnyas puttófejekkel díszített igényes mintázású fejezetek zártak. A fejezetekre tagolt, erősen kiülő, golyvázott párkány támaszkodott. A falpillérek a párkány fölött kettős boltozati hevederként folytatódtak. A szentély és a hajó találkozásánál álló enyhén íves falazatot, illetve a diadalívet is falpillérek sorozata emelte ki. A kápolnák kosáríves nyílásainak profilált kerete volt, amely párkányszerűen kialakított fejezetzónára támaszkodott. A trapéz alakú, bordázott ívzáradékok fölött ovális címerpajzból és növénymotívumos, puttófejes, változatos megformálású keretből álló díszítmény volt. A szentélyből nyíló sekrestyeajtót egyszerű füles-záróköves kerettel alakították ki. A karzat alatt hevederes keresztboltozat volt, homlokzata megfelelt a hajó tagolásának. A torony mellé a déli oldalon lépcsőházat építettek, belül pedig az első emeletről belső csigalépcsőtornyot emeltek a harmadik emeletig. A torony felső szintjeit fiókos donga- és csehboltozatok választották el egymástól.

A külső homlokzatok kialakításán az egyszerűség uralkodott, a simára vakolt felületet a vakolatból kialakított párkány díszítette. Az ablakok lépcsős szegmensívvel zárultak, s csak az oldalkápolnák földszinti ablakait övezte zárókövel kialakított kő keret, a főhajó ablakainak csak vakolatkerete volt. A torony gótikus ablakait befalazták, helyükre a kápolnák ablakaihoz hasonló, szűk és magas nyílások kerültek. A torony alsó szintjeit vízszintes tagolású vakolat-kváderezés, felső részét sarokarmírozás és osztópárkányok díszítették. A feljegyzések szerint a torony süvegét vörösre festett zsindelel tetőzet fedte.

Templomunkat egyszerű alaprajzi típusának képviselői közül nem csak meglepően nagy mérete, hanem épületszobrászati munkáinak jó minősége is kiemeli. A változatos kialakítású pillérfejezetek és ívzárókövek kvalitásos mestert feltételeznek. Sajnos az építőkre, tervezőkre vonatkozó adatokat egyelőre nem ismerjük.⁵⁵ Újabb források előkerüléséig a pesti pálos (ma Egyetemi-) templom építésével hozható hipotetikus kapcsolatba. A nagyjából egy időben készült két templomnak mind alaprajza, mind felépítményeik szerkezete közeli rokonságot mutat, méreteik is közel megegyezők. A részletekben azonban – így a kőfaragómunkában, a falfelületek kialakításában – eltéréseket figyelhetünk meg. A pillérfejezetek esetében például a budai templom szobrászi munkája kifinomultabb és változatosabb. A rokon vonásokból feltehetően az egyébként a pesti pálos templom esetében is ismeretlen tervező azonosságára következtethetünk, a két templom kivitelezői azonban már különböző műhelyek lehettek.

⁵⁰ Nagyboldogasszony plébánia halotti anyakönyve: +1779. Április 4. D. Carolus Bebo Praefect Aulæ apud Excellentissimæ D. Comitiss de Zichi. Sepult. 6. Aetas 67. Gangrena Sacramenta Omnia - Crypta R. R. P. P. Franciscanorum in arce.

⁵¹ NÉMETHY Lajos.: Nagyboldogasszonyról nevezett Budapest vári főtemplom történelme. Esztergom, 1876. 185.

⁵² RUPP 1868. 111. Az új kereszt felirata: „Crux hic quondam locata fracto pede in hortulum delapsa eius loco haec imponi debuit. V. nonas Julii.”

⁵³ Horler F. által készített tudományos dokumentáció. Fővárosi Levéltár XXXII. 306. 182. doboz.

⁵⁴ A sekrestye alatti kriptát a belügyminisztérium új épületének emelésekor tárták fel, majd szüntették meg. ArchÉrt 3 (1870) 195–196. Ez alkalommal a temetkezéseket átvitték a templom alatti kriptába. A templom és az oldalkápolna alatti kriptákban a temetkezéseket az 1970-es évek eljén számolták fel.

⁵⁵ Ehhez feltehetően a Pozsonyban őrzött rendtartományi levéltárban kellene kutatni, amelyre egyelőre nem nyílt lehetőségünk.

Az 1944–45-ös ostromban elpusztult szentély freskójáról nem maradt fent képi forrásunk, tudjuk azonban, hogy a Hit megszemélyesített alakját a diadal trónusán ülve ábrázolta, kezében kehellyel, körülötte puttókkal. A kép alsó részén a pogányokat jelképező figurák csoportját egy angyal villámmal sújtotta.⁵⁶ A festmény az ellentétes dinamikájú csoportok jellemzését a felül uralkodó kék és az alul domináns vörös szín ellentételezésével hangsúlyozta. Alkotója, Falconer Xaveri Ferenc régi, budai festőcsaládból származott. Műveit a város és környékének szerzetesi- és plébániatemplomai számára készítette.⁵⁷ A szentély alatti kripta keleti záró-falán egy provinciális kivitelű al secco festmény volt látható: a Halál csontváz-alakja, kezében kaszával egy egyszerűen díszített sír építmény előtt, a környezet jelzésszerű. E mellett egy leplel a következő felirata állt: „Vigilate (ergo) quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit. Darum wachet; denn ihr wißt nicht, an welchem Tag euer Herr kommt.” (Mt 24, 42) A kriptában kialakított sírhelyek homlokzatára is a szentírásból vett idézetek kerültek, latin és német nyelven.

A templom berendezéséről a rendház feloszlása során készített összeírásból értesülünk.⁵⁸ A főoltárkép Evangélista Szent János száműzetését ábrázolta Patmosz szigetén, amelyet gazdag díszítésű aranyozott fa oltárépítmény két adoráló angyallal együtt vett körül. Az oltárasztal kétszintes volt, rajta tabernákulum állt és a három kánontábla. A lorettói kápolnában az Istenanya fekete szobrát (a lorettói kegykép másolatát) őrizték vörös selyemruhában, ötvösműves koronával. A hajó és a szentély találkozásánál kiképzett íves falazat adott helyet az északi oldalon az oszlopos

oltárépítményben az Istenszülő képének, alatta Szent Kelemen mártír maradványait helyezték el. A déli oldalon itt Júdás Tádé apostol oltárképe volt, alatta Szent Bonifác üvegkoporsóba helyezett teste. E két katakombá erekye 1782-ban, a szomszédos klarissza kolostor felszámolása után került át a templomba.⁵⁹ A díszesen felöltötött csontvázat apácamunkák gazdagították, polionok, csokrocskák, hímzett és gyöngyökkel kivarrt viseleti elemek.⁶⁰ Az erekyéket II. József rendeletére 1789-ben valószínűleg elégették.⁶¹ A kápolnában álló oltárok feltehető sorrendje: az északi oldal kápolnáiban sorrendben nyugat felé: Szent Kereszt-oltár, Szent Ferenc oltárkép, Szent József halála és végül Szentháromság oltárkép. A déli oldalon a szentélytől számított első kápolnában a Fájdalmas Szűz Anya tiszteletére emelt oltár, a másodikban Szent Antal, a harmadikban Szent Erzsébet, végül a tizenhárom segítőszent oltárképe állhatott. Valamennyi oltárképet díszes, aranyozott korinthuszi oszlopokkal kialakított, vagy baldachinos oltárépítménybe helyezték. A kápolnában ezen kívül gyertyatartók, kánon táblák voltak. Feltehetőleg itt kapott helyet az a nyolc darab, kettős gyóntatószék amelyről az összeírás megemlékezik. A torony alatti Nepomuki Szent János kápolnában a névadó oltára mellett állt Szent Tekla oltára, melynek oltárképét két angyal tartotta, s melyhez még négy aranyozott szobor tartozott. Az újonnan felújítottként említett Szent Anna kápolnában az oltárépítmény kőből és gipszből készült, benne Anna és leánya ovális keretű képével. A szöszéket a déli oldal első pillérére építették. A zöld és arany színnel díszített alkotás tetején a Jó Pásztor alakja állt. A kórusban helyezkedett el az a tároló funkciót is ellátó oltár, amelyen Szeráfi Szent Ferenc képe volt (ez az északi oldalon) és egy püspöki trónus a déli oldalon. A sekrestyében a hatalmas, több rekeszes és fiókos sekrestyeszekrényeken kívül a Szent Család tiszteletére emelt, fehér oszlopos oltár állt kis tabernákulummal. A húsvéti liturgia része volt az a fából készített többszintes Szent Sír, melyben Krisztus teste fölött volt a szentostya helye. A művet koronázó kompozíción Isten báránya és a hét pecséttel lezárt könyv volt. Mind a négy oldalon állt egy-egy génius

⁵⁶ NÉMETHY Lajos: Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században. ArchÉrt 1 (1883-84) 101. A freskóról nem rendelkezünk fényképfelvétellel. Az 1920-as években a festményt restauráló Lohr Ferenc vázlatokat készített, amelyeket eddig nem sikerült feltalálnunk.

⁵⁷ GARAS Klára: Magyarországi barokk festészet a XVIII. században. Bp. 1955.; Franz Xaver Falconer 1737-1792 ??, Georg Falconer skót származású budai festő unokája, a festőcsalád harmadik generációjának tagja, 1761-ben lett budai polgár. Ismert művei: 1765 - budai Szt. Flórián kápolna; Xaveri Szent Ferenc oltárkép, 1770 - tabáni Szent Katalin plébániatemplom; Szent József halála oltárkép, 1773 - Madonna gyermekkel (Magyar Nemzeti Galéria), 1775 - szécsényi ferences kolostor; Portiunculai búcsú oltárkép, 1785 - budai városi vendéglő cégére, budai kármelita rendház lépcsőházának mennyezete, budai ferences templom szentélyének mennyezete, budakeszi plébániatemplom szentélyének mennyezete.

⁵⁸ O.L. Helytartótanácsi levéltár C.103. 19.cs. „Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster (Franziskaner-Klöster, Ofen-Festung). Hauptinventarium Aus den 22. July 1786 aufgehobenen Franziscaner Klosters in der Festung Ofen von der Marianischen Provinz”

⁵⁹ SZILÁRDFY Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Bp. 1984. 28.; PATAKY Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 85.

⁶⁰ TŰSKÉS Gábor - KNAPP Éva: Devoció és dekoráció: 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Studia Agrensia 7. (1987) 38. Az erekyékről korabeli metszetek maradtak fenn a budai Binder-műhelyből.

⁶¹ NÉMETHY Lajos: Adatok Árpádházi Boldog Margit erekyéinek történetéhez. Bp. 1884. 239. Némethy szerint az erekyék megsemmisítése idején a ferencesek egykori kolostora adott helyet a feloszlott rendektől begyűjtött tárgyaknak, és az ominózus erekyépusztítás is itt történt.

Krisztus mártíromságának jelvényeivel, alul pedig Krisztus sírjának őrei közül kettő. Az egyházi felszereléshez ezüst monstranciák, cibóriumok, kelyhek és paténák tartoztak, továbbá füstölők, keresztek, és papi viseletek: ornátusok, pluviálék, kazulák, dalmatikák, illetve egyéb templomi textíliák. A templom felszerelésének leírása kitér a padokra, székekre, és a karzaton elhelyezett kilencszterges orgonára, amely fölött egy nagy kereszt függött. Az itt felsoroltak közül egyedül Szent Ferenc képének jelenlegi helyét ismerjük, ez a veszprémi ferencesekhez került, az ottani templom Szent János kápolnájába.⁶²

A templomot birtokbavevő ferencesek egyesek szerint három harangot találtak a toronyban,⁶³ mások úgy tudják, hogy Szulejmán a legnagyobb harang kívül minden mást beolvasztott.⁶⁴ Az összeírásból a templomnak négy harangjáról tudunk, ezek közül három különböző méretű a toronyban volt, egy pedig a loretói kápolnához tartozott. Ezek közül hármat 1789-ben, a templom bezárása után az újonnan visszafoglalt Belgrádba szállítottak. A toronyban hagyott lehetett az, amelyet 1690-ben öntött újra a feliraton megnevezett mester, és amely a 19. század közepéig a toronyban maradt. A harang felirata: „A SOLIMANO I. CAPTA ANNO 1541. A LEOPOLDO I. ROMANORUM IMPERATORE RECUPERATA 1686, IN HONOREM SANCTI IOANNIS EVANGELISTAE SUM REFUSA 1690. GOS MICH IOANN NUSPICKHER IN OFEN 1690”.⁶⁵ Johann Nuspickher a visszafoglalás utáni Buda első és legjelentősebb harangöntő mestere volt, több műve fennmaradt, a ferenceseké egyik korai munkájának számít. A harang 1860-ban megpedt, helyéről eltávolították.⁶⁶

A bezáratott templom története (1786 – 1817)

Az 1780-as évek elején II. József rendeletei több szerzetesrendet megszüntettek, mások működését korlátozták.⁶⁷ Az átvett épületeket átalakították, az ingóságokat elárverezték, az apácákat, szerzeteseket más rendekhez irányították, vagy szélnek eresztették. A szerzetesrendek befolyását visszaszorítani kívánó rendelkezések sokszor egybe estek a világi hatalom egyéb érdekeivel. Így amikor a király 1786-ban a mariánus ferencesek tevékenységét korlátozta, egyik legnagyobb kolostorukat, a budait is felszámolta. Az 1786. július 22-én felszámolt kolostort lakói 1787. szeptember 5.-re hagyták el.⁶⁸ Az értékes ingatlanok nyilván szerepet kaptak a közigazgatás Budára való telepítésével kapcsolatos tervekben. A kolostor javait királyi biztosok mérték fel és az értékeket az oltárokon kezdve a szerzetesek szobájában található könyveken keresztül az élelmiszertartalékokig összeírták.⁶⁹ Az ingóságok nagyobb része a templomi felszerelések letéti hivatalának (un. Kirchengüteramt Deposit-Amt) raktáraiba, majd árverezésre került. A tárgyak kis részét a fennmaradt mariánus kolostorok kapták, köztük a pozsonyi, pesti, esztergomi, komáromi, székesfehérvári, simontornyai és veszprémi rendházak. A kolostor megszüntetése után a templomban feltehetőleg nem maradt egyházi felszerelés. A ferencesek kivonulása után 1787. október 7-én a templomot exszekrálták⁷⁰ és rövid ideig használaton kívül került.

II. József szándéka szerint az egykori ferences rendházban a kúria kapott volna helyet, ez a terv azonban nem valósult meg. Később a provinciális tábla irodáinak helyét jelölték ki az épületet. Az első variáns szerint a templomot – hasonlóan a szomszédos klarisszáknál megvalósított megoldáshoz – az oldalkápolnák felszámolása után háromszintesre alakították volna. Egy másik tervben a templom ki került volna az egykori kolostori együttesből, szakrális funkcióját megőrizve. Noha ezt a változatot támogatták a környék lakói is, akik több megkereséssel éltek az esztergomi érsekség felé, a bécsi udvari építési igazgatóság az első terv szempontjait támogatta. Az átalakítás terveit Joseph Tallher készítette el, majd miután ez sem valósult meg eredeti formájában, Hepe Szaniszló budai építési igazgató módosított terve volt a legszükségesebb munkálatokra szorító átalakítás kivitelezésének alapja.⁷¹ E szerint a templomban – ahol a provinciális tábla levéltárát helyezték el – ideiglenes, állványzat jellegű szintet készítettek.⁷² Ezek a munkálatok 1789 októberében fejeződtek be, a következő évben azonban a provinciális táblát a király feloszlatta, a levéltárát megszüntették. Még ugyanebben az évben, 1790-ben Lipót budai koronázására szemelték ki a templomot,⁷³ ám a templom felszentelésével időre nem készültek el,⁷⁴ ezért végül erre Pozsonyban került sor. Két évvel később azonban mégis koronázási ceremónia színhelye lett a bezáratott épület, 1792. június 6-án I. Ferencet az ez alkalomra újra felszentelt és feldíszített templomban koronázták

⁶²GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei 1. Bp. 1959. 420.
⁶³BALÁZSOVITS, Odalricus: Brevis historia conventuum Ord. S. Francisci Seraphici. Pozsony, 1869. 165-168.
⁶⁴KÓSA 1774. 154.
⁶⁵RUPP 1868. 111.
⁶⁶RUPP 1868. 111.; PATAY Pál: Corpus campanarum antiquarum Hungariae. Bp. 1989. 373.
⁶⁷NACY Béni: A mariánus ferencesek II. József korában. Bp. 1905. 34.
⁶⁸Schoen A. kéziratos jegyzetei (BTM Kiscelli Múzeum), P. Szabó Piusz templomigazgató közlése alapján (1936).
⁶⁹OL Helytartótanácsi levéltár C.103. 19.cs.
⁷⁰Esz. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/40.
⁷¹ZAKARIÁS G. Sándor: Magyarország művészeti emlékei 3. Bp. 1961. 63.; Paulinyi 1938. 1938. 40.
⁷²PAULINYI 1938. 40.
⁷³PAULINYI 1938. 40.
⁷⁴Esz. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/5.

meg.⁷⁵ A nyugati főkapu elé Joseph Tallher tervei alapján díszes előcsarnokot és hozzá vezető kocsifelhajtót emeltek. A belső kialakításáról korabeli tervrajzok és metszetek tájékoztatnak,⁷⁶ továbbá Johann Peter Kraft 1823-ban készült hatalmas méretű festménye.⁷⁷ A templom későbbi használatáról kevés adatunk van. 1795. május 17-én itt fosztották meg papi tisztségétől Martinovics Ignácot. A helyszín kiválasztásának oka az lehetett, hogy az egykori kolostorépületben őrizték az özszeesküvés fő vádlottjait.⁷⁸ A budai polgárok továbbra is a templom újbóli megnyitását próbálták elérni, a működéshez szükséges hátteret elképzelésük szerint a skót bencések telki apátsága biztosította volna.⁷⁹ Kísérletet tettek a felszámolt kiscelli trinitárius kolostor csodatévő Mária kegyképeinek a templomba hozatalára is.⁸⁰ A templom a próbálkozások ellenére üresen és használaton kívül állt. Már az 1790-ben elhalasztott felszentelésről fennmaradt iratok is mutatják, hogy a szekularizáció után a templomban egyházi felszerelés nem maradt, hiszen a működéshez ezeket a Kirchen-Gerätschaft Deposit Amt hivatalától kérvényezték.⁸¹ Az újraszentesítés során, 1792-ben ismét a hivatalhoz fordultak orgonáért, padokért, gyóntatószékért, szószékért és főoltárért.⁸² A koronázáshoz ide hozott egyházi szereket a ceremónia után valószínűleg elszállították. 1796-ban egyházi vizitáció vizsgálta meg a templom állapotát és felszerelését. Ekkor csak egy főoltár volt a templomban, a többi felszerelés – a koronázási tribünök kivételével – hiányzott.⁸³ A budai esperes kerület 1811-ik évi vizitációjában bezárt, használaton kívüli, de felszentelt templomként emlékeznek meg az épületről.⁸⁴ A szakirodalomban ellentmondásos véleményeket találhatunk a templom koronázás utáni sorsáról: egyesek szerint katonai raktár lett,⁸⁵ mások az egyházi használatról tudnak,⁸⁶ megint más szerint üresen állt.⁸⁷ A vizitációk adatait figyelembe véve az utóbbi véleményt tartjuk megalapozottnak.

⁷⁵ Eszt. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/21. 1792. április 4-én Kondé Miklós esztergomi vikárius szentelte újra.

⁷⁶ MOL. T. 14. No.1. Budai tervek 168. 170.; Quirin Mark színezett metszete a koronázásról, 1792. BTM Fővárosi Képtár 28774.ltsz.

⁷⁷ Történelmi Képcsarnok 617.sz. A Szépművészeti Múzeum állandó kiállításán látható.

⁷⁸ Kazinczy le írja fogságának helyszínét. Ld. Fogságom naplója

⁷⁹ Eszt. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/19, 13/24.

⁸⁰ Eszt. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/26.

⁸¹ Eszt. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/5

⁸² Eszt. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/21

⁸³ Eszt. Prim. lt. Batth. III. PE. No. 13/29.

⁸⁴ Eszt. Prim. lt. Vic. I. Cat. 43. Visitationes 3. csomó

⁸⁵ Schoen Arnold kéziratos jegyzetei, Szabó Piusz szóbeli közlése alapján

⁸⁶ PAULINYI 1938. 40.

⁸⁷ JACOBY Péter: Buda és Pest 1809-ben. História 5 (1932) 103.

Koronázó templom (3., 8. kép)

A ferencesek elvonulását követő korszak legjelentősebb építkezése a koronázáshoz kapcsolódó Tallher-féle előcsarnok-építés volt. A torony nyugati támpilléreinek folytatásában megépített téglalap alaprajzú épületrészhez igényesen kialakított homlokzat csatlakozott. A talapzaton álló négy ión fejezetű pilaszter kis kiülésű párkányt és fogrovasos timpanont tartott. A portikusz középső – kissé szélesebb – pillérközében nyílt a félköríves ajtónyílás. A profilált boltív lépcsős kiképzésű fejezetre támaszkodott, amely alatt egy-egy triglifés dísz volt. Az ív záradéka bordázott kialakítású volt, fölötte lepellel díszített táblával, melynek két oldalára rozettás mintájú hosszú gyám készült. A szélső pillérközöket a fejezet folytatásaként felfogott párkány osztotta két részre. A felső táblán egyszerű füzérdísz volt, az alsó díszítetlen. Az oldalsó homlokzatokat csak az ablakok téglalap alakú kőkerete nyitotta meg. Az előcsarnok tükörcboltozatú volt. Egyes vélemények szerint⁸⁸ az előcsarnokot egy kocsifelhajtóból alakították ki, ennek azonban ellentmond azoknak a középkori támpilléreknek nyugati irányú kiterjedése, amelyek az előcsarnok északi és déli falának közel felét adják. Feltehetőleg az előcsarnok elé építettek valamilyen íves felhajtót, melynek valószínű vonalát a koronázáshoz készített egyik metszeten figyelhetjük meg. A metszetekről és leírásokból tudjuk, hogy a szentélyben a keresztre feszített Krisztus oltárképe állt. Ennek keresztsje ma az országúti ferencesek kolostorában van. Az oltár közelében nemes textíliákkal gazdagon felszerelt trónus volt. Az udvar számára a hajóban lelátókat építettek, a falakat valószínűleg drapériákkal takarták.

A HELYŐRSÉGI TEMPLOM

Történet (1817–1945)

1817-ben Eszei Ferdinánd főherceg, Magyarország katonai főparancsnoka istentisztelet céljára adta át a templomot a hadseregnek, ettől az évtől kisebb megszakítással egészen 1945-ig helyőrségi templomként működött, a hadsereg (előbb a Monarchia közös hadserege, majd 1920-tól a Magyar Királyi Honvédség) táborig elvező falat.⁹⁰ Képi források szerint a torony barokk hagyomány alakú sisakját az 1820-as évek végén váltotta fel a mai harang alakú forma.⁹¹ 1838-ban gyűjtést rendeztek a toronyóra javításához.⁹² Az 1848–49-es szabadságharc alatt

⁸⁸ ENTZ-CSEMEGI 1955. 370.

⁸⁹ BIELIK 1901. 264-266.

⁹⁰ Schoen Arnold kéziratos jegyzetei, P. Szabó Piusz közlése alapján

⁹¹ ENTZ-CSEMEGI 1955. 370.

⁹² Hadtörténelmi Levéltár VI. 34. 3. 11-34. 1838.

egy ideig élelmiszer raktárként használták és az ostromban a torony több belövését is kapott.⁹³ 1849-ben az orgona, 1854-ben a harang javíttatásáról értesülünk.⁹⁴ 1866-ban a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottsága emléktáblán örökítette meg a templommal kapcsolatos kutatások eredményét. Ez a tábla ma is látható a torony nyugati homlokzatán.⁹⁵ 1867-ben újabb koronázási ceremónia zajlott a templom falai között, ezúttal Ferenc József koronázása alkalmával az aransarkantyús vitézek avatása történt itt. 1873 és 1893 között, amikor a Nagyboldogasszony templomot restaurálták, a vári plébánia ideiglenesen a Helyőrségi templomban működött. Ide szállították át a plébániatemplomból a purista helyreállítás szemléletének nem megfelelő barokk felszerelés néhány darabját is köztük a főoltárt és főoltárképet.⁹⁶ Ez idő alatt helyeztek el a templom északi oldalán Budavár visszavételének 200. éves évfordulója alkalmából emléktáblát 1886-ban.⁹⁷ A koronázás 25. évfordulójára rendezett ünnepségek hálaadó istentiszteletét ugyan csak a Helyőrségi templom falai között celebrálta 1892. június 8-án az esztergomi érsek, amelyen Liszt Ferenc Koronázási miséje is felhangzott.⁹⁸ 1893-ban Obauer építész terve alapján a torony új sisakot kapott, melyhez Wohlberg építőmester oroszos hagymavégződést illesztett 1904-ben.⁹⁹

Az első világháború után, 1920-ban létrejött az önálló római katolikus tábori püspökség. 1922-ben a templom tulajdonságát megváltoztatták, Jézus kedvelt tanítványát, János apostolt, a középkori ferences rendújító, inkvizitor és prédikátor, Kapisztrán Szt. János váltotta fel, akinek alakját a trianoni békeszerződés után Magyarország területi integritásának hős védelmezőjeként értelmezve a Magyar Királyi Honvédség védőszentjének választották. Ebben nem kis szerepe volt az első tábori püspöknek, a volt szegedi ferences házfőnöknek, P. Zadravetz Istvánnak, aki a Nemzeti Hadsereg szervezésében vállalt szerepét a templomban is megörökíttette. 1922-ben három freskót helyezett el a szentély falain, amelyek Horthy Miklóst, Hunyadi Jánost, Kapisztrán Szent Jánost és saját magát ábrázolták, heves politikai támadásokat váltva ki cselekedetével.¹⁰⁰

Ugyanebben az évben állították fel a téren Kapisztrán Szt. János ma is álló bronz szobrát.¹⁰¹ A tábori püspökség létrejöttével részben megváltozott a templom funkciója, a hétköznapi használatról egyre inkább a reprezentációra került át a hangsúly. A szomszédos Nándor-laktanyában a Hadtörténelmi Múzeumot hozták létre, és a templom is az emlékezés és a hagyományörzés színterévé vált. Az I. Világháborút követően sorra helyezték el az oldalfalakon és a kápolnában a különféle csapattestek és kiemelkedő személyiségek emléktábláit. Az 1920-as évek végén megkezdődött a templom felújítása, amely a berendezés nagymértékű átrendezését is eredményezte. A szentélyt újra kifestették és restaurálták a mennyezeti freskót, templomfűtést szereltek be, új oltárokat, szobrokat, emlékműveket állítottak fel. Végül meg kell emlékeznünk a templom első építészettörténeti feldolgozásáról, amely 1943-ban született. A Műegyetem Középkori Építészet Tanszékének hallgatói Lux Géza irányításával mérték fel és publikálták a templom középkori eredetű tornyát és annak részleteit.¹⁰²

Berendezés (4., 10., 11., 12., 13., 14. kép)

A Helyőrségi templom berendezése az idők folyamán többször változott, leírásokból azonban tudjuk, hogy a belső sokáig igen puritán jellegű volt. A ferences korszakból jóformán egyetlen emlék, a szentélyfreskó maradt meg. Feltehetően a használatbavétel során helyezték el a süttői vörösmészkből készült, máig meglévő copf stílusú keresztelőkutat (ma az előcsarnokban felállítva) és a hasonló fali szenteltvíztartót a toronyaljban. Ugyanebből az időből származhatott a templom mára elpusztult szószéke, amelyet a déli oldalon az első és második oldalkápolna között állítottak fel. Mellvédjét egykor a magvetőt ábrázoló dombormű díszítette. A beszámolók szerint a legjellegzetesebb ékítmények a hajóban felagatott hadizászlók és trófeák voltak.¹⁰³ Külön megemlékeztek arról a Szent Sír kompozícióról, mint látványosságról, amelyet különböző fegyverekből és katonai felszerelésekből állítottak össze a Nagyhat idején.¹⁰⁴ Az oltárokról, oltárképekről ebből a korszakból szinte semmit sem tudunk. Legfontosabb képi forrásunk Klösz György felvétele 1892-ben jelent meg, tehát abban az időben, amikor a Nagyboldogasszony plébánia átszállított barokk fel-

⁹³Schoen A. kéziratos jegyzetei, P. Szabó Piusz közlése alapján

⁹⁴Had-történelmi levéltár VI. 34. 6. 12. 1849. és VI. 34. 9. 79-83. 1854

⁹⁵A tábla szövege Rupp Jakab téves helyrajzi azonosításán alapul.

⁹⁶Schoen A. kéziratos jegyzetei, P. Szabó Piusz közlése alapján

⁹⁷Vasadi Ferenc műve volt. Ország-Világ 1886. 613.; Vasárnapi Újság 1886. 592. 599.

⁹⁸BIELIK 1901. 264-266.; Vasárnapi Újság 23.sz. 392. (1892. VI. 4.)

⁹⁹Schoen A. kéziratos jegyzetei, P. Szabó Piusz közlése alapján

¹⁰⁰Horthy Miklós ellenezte a freskó készítését, ennek ellenére elkészült a falkép. Az ünnepélyes leleplezést megelőzően azonban olyan erős politikai nyomás nehezedett a tábori püspökre, hogy a református Horthy alakját egy kartonra festett keresztos vitézzel takarták el. Idővel azonban a kartont mégis eltávolították és Horthy képe láthatóvá vált. Péter Zadravec titkos naplója. Szerk. Bossányi György. Bp. 1967, 69-70.

¹⁰¹Schoen A. kéziratos jegyzetei, P. Szabó Piusz közlése alapján

¹⁰²CSÁNYI Károly - LUX Géza: A budavári Mária Magdolna helyőrségi templom és tornya. Technika 1943-6, Klny. 1-7. Csányi Károly már a századfordulón felmérte a toronyalj csillagboltozatát és a főkaput. A boltozat és a főkapu alaprajza megjelent: DIVALD Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Bp., 1905, 22, 23.kép.; LECHNER Jenő: Budapest műemlékei. Bp. 1924. 72.

¹⁰³VÁRADI Antal: Az egykori Budapest. Bp. 1922. 128.

¹⁰⁴HUNFALVY János: Budapest és környéke. Pest, 1859. 96.

szerelése gazdagította már a templomot.¹⁰⁵ A szentélyben Anton Ignaz Tober különleges rézoltárát állították (1760) fel. Caspar Sambach 1758-ban készített Mária mennybemenetelét ábrázoló főoltárképét feltehetően már ekkor a karzaton helyezték el. Mindkettő a plébániatemplom jezsuita korszakából származó színvonalas alkotás volt. Tudunk még hat további képről, egy keresztelőkútról, Xaveri Szent Ferenc, Szent Anna, Szent József oltáráról és egy lorettói oltárról, amelyek megőrzésre szintén ide kerültek.¹⁰⁶ Ezek azonosítását a fényképen látható oltárokkal már nem lehet elvégezni: a szentély és a hajó csatlakozásánál, mindkét oldalon egy-egy barokk oltárt állítottak fel, gazdag felépítményű barokk oltárokat láthatunk az északi első és második oldalkápolnában is. Egy későbbi fényképfelvételről hasonló jellegű oltárépítmény ismert a déli első oldalkápolnából is. Schön Arnold a templom pusztulása előtt készített feljegyzéseiben megemlékezik barokk festményekről (Xaveri Szent Ferenc halála, Szentháromság), és olyan barokk keretű oltárról, amelyből már hiányoztak a képek.¹⁰⁷ Klasszicista (empire) stílusú tartott egy Szent Család oltárt, Szent Anna oltárát, amelyet a Szentháromság és két szent püspök szobra keretezett, illetve Nepomuki Szent János oltárát. Annyi mindenestre megállapítható, hogy a Nagyboldogasszony templomból áthozott barokk oltárok és egyéb templomi felszerelések (pl. csillárok) segítségével a 19. század végén a templom művészi összhatásában újraidézte a ferences korszak barokk pompáját. A Helyőrségi templom alkalmas menedéket nyújtott a Koronázó főtemplomból kiszoruló műalkotások egységes őrzése számára, sajnos csak rövid időszakra.

A plébánia visszaköltözésével a katonaság maradt újra a templom kizárólagos használója. A most már meghatározóan barokk és részben klasszicista berendezés tematikája, ikonográfiai programja (oltártitulusok, oltárképek témaválasztásai) azonban az egykori jezsuiták irányította plébánia lelkiségét tükrözték, amely a katonaság számára sok esetben közömbös, érdektelen volt. Ez lehet a magyarázata annak a folyamatnak, amelynek során – különösen az önálló tábori püspökség felállítását követően – a templom berendezését egyre inkább a katonaság igényelte új műalkotásokkal, emlékművekkel látták el, a barokk felszerelés rovására.

Az 1922-ben a szentély oldalfalaira festett freskót Ungváry Sándor készítette. Az oltár mögötti falon neobarokk keretezésben Kapisztrán Szent János egészalakos képe volt látható, bal kezében kereszt-

zászlót tartott, jobbát áldóan emelte az előtte térdelő Zadravetz István tábori püspökre, aki jobbájában a patronátusi bullát nyújtotta át. Kapisztrán mögött középkori vitézek és ferencesek, míg Zadravetz mögött a Nemzeti Hadsereg tisztjei álltak háttérben a Helyőrségi templom tornya emelkedett. Az oltár jobb oldalán lévő falra Hunyadi János oldalnézetű, lovasportréja került kereszties vitézekről körülveve, míg az oltár bal oldalán lévő falon Horthy Miklós oldalnézetű lovasportréja volt látható tisztek lovas csoportjától és egy zászlóvivőtől körülveve. A falképek alatti feliratok a Kapisztrán Szt. János patronátusi deklarációjának, a nándorfehérvári diadalnak és a Nemzeti Hadsereg szegedi megalakulásának állítottak emléket.¹⁰⁸

A freskó készítésével egyidőben két új harangot is öntöttek a templom számára: egyikük 866 kg,¹⁰⁹ másikuk 217 kg súlyú volt.¹¹⁰

A templom felújítása 1927-ben a szentély festésének felújításával kezdődött. A mennyezet barokk freskóját Lohr Ferenc tisztította meg, a hajó pilasztereit és az általuk tartott párkány fríz részét is márványos fes-

¹⁰⁸ Ez a falképsorozat a két világháború közötti Magyarország ideológiájának messzemenően megfelelt. Az önreprezentációs gesztus szintén jellemző a korszak monumentális falképfestészetére. A református Horthy képi ábrázolása egy katolikus templom szentélyében azonban elfogadhatatlan volt még ekkor sokak számára. Ez lehetett az oka a képek rövid létének.

A feliratokat Schoen Arnold kéziratok jegyzeteiből ismerjük:
MCMXIX.SZEGED. IN AEVUM AVE EXERCITUS NATIONALIS HUNGARICUS FORTITUDINE ENIM TUA IN REGNO MARIANO BOLSEVISMI VENENUM SUPERASTI.
MCMXXI. ROMA. QUO CATHOLICAE GENTIS HUNGARICAE NOVI EXERCITUS SENSUS VERAQUE FIDEI RELIGIONIS SPIRITUS MAGIS MAGISQUE FIRMETURET ADAUGETUR S. IOANNEM A CAPISTRANO PATRONUM PRINCIPALEM EXERCITUS HUNGARICI SUPREMA AUCTORITATE DECLARAMUS AC CONSTITUIMUS (BENEDICTUS XV)
MCDLVI. (BELGRAD) NÁNDORFEHÉRVÁR. ILLUSTRISSIMAE MEMORIAE PUGIL INVICTUS SANCTAE FIDEI CATHOLICAE HOSTIBUS FORMIDABILIS DEFENSOR D. IOANNES DE HUNIAD.

¹⁰⁹ Előoldal: Készült XI. Pius pápa, Horthy Miklós kormányzó, Belicska Sándor honvédelmi miniszter, P. Zadravetz István O. Fr. M. tábori püspök, és Dr. P. Szabó Pius O. Fr. M. titkár templomigazgató idejében, 1922. évben, amikor országunk kétharmad részét megszállva tartották. Öntötte és felszerelte Szlezák László harangöntő Budapesten.

Hátoldal: Ágyú valék hajdan s öltem, imára s munkára hívlak mostan „Pro Regno Mariano”

¹¹⁰ Előoldal: Szent Ilona könyörögi érettünk

Hátoldal: Sirasd a múltat. Biztass a jövőre, csilingeld vissza Nagymagyarország fénykorát s akkor énekelj a megváltott magyar hon Te Deumát. Öntötte és felszerelte Szlezák László harangöntő Budapesten. 1922.

¹⁰⁵ Budapesti Látogatók Lapja 1892. No. 4.; Ország-Világ 1892. 372.; Ország-Világ 1893. 340.

¹⁰⁶ Schoen A. kéziratok jegyzetei, P. Szabó Pius közlése alapján

¹⁰⁷ Schoen A. kéziratok jegyzetei

téssel borította.¹¹¹ A szentély oldalfalaira neobarokk freskókat festett az új tábori püspök kívánságára eltarva ezzel az 1922-ben készített falképeket. Az ő munkája lehetett a diadalív felirata is.¹¹² 1928-ban Lisieuxi Szent Teréz oltárát és egy püspöki trónust helyeztek el, a következő évben az Ecce Homo és a Fájdalmas Anya kápolnákat alakították ki.¹¹³ A felújítást a központi fűtés kiépítésével folytatták 1929-ben, amelynek során a fűtésvezetékek árkaiban a megelőző középkori templomok néhány maradványa látott napvilágot. Ekkor került elő a 13. századi templom eredeti helyén lévő déli bejárata, amelyet tüveggel fedve bemutattak, valamint a korábbi torony csigalépcsőjének alsó fokai. Az akkori ásatási munkákat Möller István vezette – jelentése sajnos nem maradt fenn –, a leleteket Szőnyi Ottó közölte.¹¹⁴ 1930-ban Szt. Imre szobrát állították fel.¹¹⁵ A felújítás befejeztével 1932-ben helyezték el Merész Gyula új főoltárképét, mely a Szűz Mária előtt hódoló magyar szenteket és fegyvernemeket ábrázolta. 1937-ben Szentneményi Béla oltárképét helyezték el a templom Hősi Kápolnájában, melynek témája egy „kereszt körül folyó csatajelenet” volt.¹¹⁶ Az 1940-es évekből Jeges Ernő két egyszerű kivitelű oltárképét ismerjük: Szent Erzsébet elűzését és Szent Imre halálát.¹¹⁷

A templomban elhelyezett emléktáblákról elsősorban a korabeli sajtóból értesülünk, mivel egytől egyig megsemmisültek, két tábla töredékét régészeti ásatás hozta felszínre. Jelenleg ismert számunkra Apponyi Albert emléktáblája,¹¹⁸ Bárczy Károly emléktáblája, Buda visszafoglalásában részt vett spanyolok táblája,¹¹⁹ 8. huszárezred emléktáblája,¹²⁰ az 1. budapesti népfőlkelő gyalogezred emléktáblája,¹²¹ a budapesti 41. honvéd gyaloghadosztály hősi emlékműve,¹²² a dési 32. honvéd

gyalogezred hősi halottainak emléktáblája,¹²³ a nagyvárad Honvéd Hadapródiskola emléktáblája, a nyitrai 37. honvédtüzérek emléktáblája,¹²⁴ az újvidéki császári és királyi 6. gyalogezred emléktáblája,¹²⁵ a 37. és 139. gyalogezred emléktáblája¹²⁶ és a 82. székely gyalogezred emléktáblája.¹²⁷ Az emléktáblák elsősorban az oldalkápolnába és a karzat alatti üres falfelületekre kerültek.

A templom belső berendezése a sok átalakítás, oltár- és emlékműbeszerzés következtében a végzetes pusztulás előtti időben már igencsak megváltozott a 19. század végi állapotához képest. A barokk és klasszicista műalkotások lassanként háttérbe szorultak a korszak festészeti és szobrászati alkotásai mellett.

MAGDOLNA TORONY

Műemlék sors a közelmúltban (1945–2000) (5., 15., 16., 18., 20., 21., 22. kép)

1945-ben, Budapest ostrománál az épület komoly sérüléseket szenvedett. A hajó és a szentély boltozatai beszakadtak, a kápolnák közül különösen az északi sor sérült meg. A torony negyedik emeletét belövések lyukasztotta át. Az ostrom teljesen felkészületlenül érte a templomot. Úgy tűnik, a berendezés nagy része a helyszínen pusztult el a bombázások keltette tűzben és a leomló boltozatok alatt. Megsemmisültek a templomi padok, bútorok, az oltárépítmények, a déli első pillérre épült szószék és a gyóntatószékek. Nem ismerjük a hajó pilaszterein elhelyezett stáció-domborművek sorsát. Megmenekült azonban Caspar Sambach Assunta oltárképe, amely a déli első mellékkápolnából került elő.¹²⁸ Három további oltárkép is fennmaradt: Nepomuki Szent János képe 1694-ből,¹²⁹ Loyolai Szent Ignácé,¹³⁰ és a Szentháromságé. A különböző oltárokról néhány 18. századi festett fa szobor is túlélte a rombolást: a főoltárhoz tartozott két térdelő szent és két lebegő angyal, amelyek aranyozottak voltak.¹³¹ Két térdelő, két ülő és egy álló angyal fehérre festett volt.¹³² Eze-

¹¹¹ Schoen A. kéziratos jegyzetei, Lohr Ferenc szóbeli közlése alapján.

¹¹² Delectare in Domino et dabit tibi petitione misericordis tui. (Zs 36,4)

¹¹³ Schoen A. kéziratos jegyzetei, P. Szabó Piusz közlése alapján

¹¹⁴ SZŐNYI OTTÓ: Leletek a budai helyőrségi templomban. História 2 (1929) 7-8 szám. 10.; Árpádkori templommaradványok Budán. A Műgyűjtő 3 (1929) 335. ; A Helyőrségi templom átalakításánál talált XIII. századi leletek feltárása. Képes Pesti Hírlap 1929. No. 236.; A Helyőrségi templom ásatásának részletei. Magyarság Képes Melléklete 1929. No. 46. A csigalépcsőt a Hadtörténelmi Intézetbe szállították át, további sorsa ismeretlen.

¹¹⁵ Tolnai Világlapja 1930. No. 47.

¹¹⁶ Nemzeti Újság 1937. május 29.

¹¹⁷ Magyar Építőművészet 1941. 405.

¹¹⁸ Képes Pesti Hírlap 1935. No. 35. 2.

¹¹⁹ Magyar Nemzet 1939. április 28.

¹²⁰ A 2000. évi ásatásból. (Bencze Zoltán ásatása)

¹²¹ Horler Ferenc tudományos dokumentációja. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelőség iratanyaga XXXII. 306. 184. doboz.

¹²² Magyarság Képes melléklet 1930. 4. 1.

¹²³ Képes Pesti Hírlap 1930. No. 187. 4.

¹²⁴ Magyarság Képes melléklet 1929. No. 46. 5.

¹²⁵ Magyarság Képes melléklet 1929. No. 46. 5.

¹²⁶ Magyarság Képes melléklet 1933. No. 19. 13.

¹²⁷ Képes Pesti Hírlap 1930. No. 83. 2.

¹²⁸ A karzatról még a háború előtti években, pontosabban nem ismet időpontban ide helyezték át, amit egy fényképfelvétel is tanúsít. ENTZ-CSEMEGI 1955. 379. szerint a Szépművészeti Múzeumba került restaurálásra. Ma ismeretlen helyen.

¹²⁹ ENTZ-CSEMEGI 1955. 379., Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: 54.1783. Felirata: Divo Joanni Nepomuceno Sacerdoti illibato Doctori eximio Jurato Christi Secretario Martyri ob inviolatum Confessionis Sigillum invicto, Patrono sibi speCIAliTer, Venerando obtVLIt perpetVo DeVotVs CLens, AntonIUS NICoLaVs Ioannes HantsChl.

¹³⁰ ENTZ-CSEMEGI 1955. 379., Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: 54.1784.

¹³¹ Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: 54.1954., 54.1955., 54.1956., 54.1957

¹³² Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: 54.1951., 54.1952., 54.1950., 54.1958., 54.1953.

ken kívül megmaradt a toronyfalja déli falán elhelyezett szenteltvíztartó, a karzat alatt a keresztelőkút és számos emléktábla is.¹³³ Az ostromot követően három harangot, illetve azok maradványait találták meg.¹³⁴ Ezek közül ketőt 1922-ben készítettek, a harmadik harangból egy kis töredék maradt fenn, melyen S. Ferdinandus felirat volt olvasható. Ez alapján feltételezhető, hogy ezt a harangot még V. Ferdinánd (1835–48) adományozta a Helyőrségi templomnak.

A meginduló romeltakarítás során kerültek elő az első faragott gótikus kőtöredékek, amelyeket a Székesfővárosi Középkori Kőemléktárba szállítottak.¹³⁵ A Honvédelmi Minisztérium megbízásából a Műemlékek Országos Bizottsága elkészítette a romos templom felmérési rajzait és fényképsorozattal dokumentálta az épület állapotát. Ezt a munkát a helyszínen Stipek József végezte el, akinek felmérései alapján dolgozta ki a felmérési rajzokat Lux Kálmán.¹³⁶ A Tábori püspökség és a Honvédelmi Minisztérium illetékesei egyaránt a templom újjáépítése mellett foglaltak állást, és a felmérések alapján Lux Kálmán 1946-ban elkészítette a templom helyreállításának terveit és benyújtotta annak részletes költség-

vetését.¹³⁷ Lux tervében a templomtér eredeti, barokk állapotát kívánta visszaállítani a boltozatok helyreállításával, egyetlen lényeges módosítása a fedélszék megemlése volt a torony négyzetének teljes magasságáig. A tető gerincének megemléseivel kívánta helyesbíteni a torony és a templom tömegének arányát, tulajdonképpen a középkori külső tömeg rekonstrukcióját valósítva meg ezzel. A torony esetében – a templommal ellentétben – jelentős beavatkozásra készült: fia 1943-as tanulmányából kiindulva vissza akarta adni annak eredeti gótikus megjelenését, az elfalazott ablakok kibontásával és helyreállításával. Sőt ennél tovább is ment, mivel a 19. század elején készült sisak elbontását javasolva, helyére a középkori állapotot tükröző csúcsos sisakot készítettett volna el, egyszerű, inkább a tömeget érzékeltető kivitelben.

Lux terveit jóváhagyta a MOB és a romeltakarítás végzetével az állagmegóvási munkák is megindultak. A szentély leomlott keleti zárófalát részben felépítették, azon az építési munkákhoz egy kapunyílást hagyva. A változó politikai helyzet azonban már nem tette lehetővé a teljes helyreállítást. A Tábori Püspökség megszüntetésével a templom fenntartó nélkül maradt, az épület sorsát pedig kedvezőtlenül befolyásolta a Magyar Királyi Honvédséghez kötődő múltja. Sajnos a műemlékvédelem szempontjait csak a gótikus torony esetében sikerült érvényre juttatni. A komoly sérüléseket szenvedett torony helyreállítása 1950-ben megkezdődött, de az új szándékoknak megfelelően – a torony restaurálásával párhuzamosan – a templom épületét szakaszonként lebontották. A bontás során újból több száz középkori kőfaragvány töredéke jutott a Kőemléktárba. A torony alapos műemléki kutatását Horler Ferenc végezte. Munkája nyomán 1952-ben készült el a torony külső helyreállítása Csemegi József tervei alapján.¹³⁸ A munkák során a külső homlokzatokról levették a vakolatot, kibontották az elfalazott gótikus ablakokat, kiegészítették a sérült tagozatokat, a hiányzó felületeket pedig téglával pótolták. A torony sisakja a háború előtti formában újult meg kereszt helyett azonban villámhárítóval a csúcsán. 1956-ban azonban ismét megsérült a torony, tetőterében egy akna robbant fel, súlyosan megrongálva a tartószerkezetet és a vörösrézle-

¹³³ A szenteltvíztartó a toronyfalja déli falán, a keresztelőmedence ajtajai eltűntek, ma felállítva az előcsarnokban, az emléktáblákat a templom bontása során ismereteink szerint megsemmisítették.

¹³⁴ Horler Ferenc tudományos dokumentációja Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelőség iratanyaga XXXII. 306. 184. doboz.

¹³⁵ A Székesfőváros XI. ügyosztálya (Némethy Károly tanácsos) már 1945. V.24.-én felhívta Gerevich László figyelmét, hogy a Középkori Kőemléktár gondoskodjon a kőfaragványok megmentéséről. (BTM Adattár 1945.iktatószám nélküli iratok) 1945. X. 12-én a Honvédelmi Miniszterhez írt levélben, felhívták a figyelmet a romeltakarítás során előkerülő gótikus kövekre és kérték átengedésüket a Kőemléktár részére, valamint felajánlották segítségüket a romok között található tárgyak, oltárok, stb. megmentésére. (Bp. Szfv. Polgármestere 22.387.sz./1945. XI.üo., BTM Adattár 557/1945) A Kőemléktárba szállított kőfaragványok ma a jogutód BTM Középkori Osztályának Kőtárában találhatók.

¹³⁶ A MOB elnöke 1945. X. 10-án írt levelet a HM miniszterhez, amelyben felhívják a figyelmet a szükséges mielőbbi helyreállításnál a műemlékvédelmi szempontok figyelembevételére, és a kívánatos pontos műszaki felvételek elkészítésére (MOB 108/1945, fogalmazvány Lux és Gerevich tollából a BTM-ben, Adattár, Lux Kálmán hagyatéka) A Honvédelmi Miniszter 1945. X. 17-én bízta meg Lux Kálmán főtanácsost és Stipek József műszaki tisztviselőt 11db. 1:100 léptékű felvételi rajz elkészítésével (HM 84208./épo.-1945, másolata BTM Adattár, Lux hagyatéka) Lux Kálmán 1945. XI. 30-án jelentette a Miniszternek, hogy elkészült és bemutatta a felmérést, egyben kérte a megbízást tervvázlat és a helyreállítás költségvetésének elkészítésére (fogalmazvány, BTM Adattár, Lux hagyatéka). Stipek József ceruza rajzai ma az OMvH Tervtárában, fényképfelvételeinek egy része az OMvH Fotótárában található. Lux Kálmán felmérési rajzai szintén az OMvH Tervtárában található.

¹³⁷ A Honvédelmi Miniszter 1945. XII. 6-án adott megbízást Lux Kálmánnak a helyreállítási vázlattervek elészítésére (HM 97.301/épo-1945, BTM Adattár, Lux hagyatéka) Lux Kálmán 1946. I. 18-án jelentte, hogy a helyreállítási vázlattervek elkészültek (12db. műszaki rajz, 1 db. távlatkép és 2db. ideális rekonstrukciós terv) (fogalmazvány, BTM Adattár, Lux hagyatéka), továbbá 1946. I. 22-én elkészítette a helyreállítás hozzávetőlegesen előirányzott költségvetését a szükséges műleírással együtt (BTM Adattár, Lux hagyatéka). Lux Kálmán helyreállítási tervei az OMvH Tervtárában található.

¹³⁸ Ld. Horler Ferenc fent idézett Tudományos dokumentációját, amely a helyreállítási terveket is tartalmazza.

mez fedést is.¹³⁹ A tetőzetet 1960–62 között hozták csak rendbe. A középkori templom régészeti kutatását ugyan már 1945-ben sürgették, erre azonban csak 1958-tól nyílt lehetőség. A feltárást mindvégig Bertalan Vilmosné végezte.¹⁴⁰ 1961–63 között a toronybelső, az oldalkápolnákat és az előcsarnokot állították helyre, sor került a torony helységein belüli régészeti feltárássra is. Ekkor épült meg a négyzetes toronytest mellett a külső csigalépcsőtorony és ezzel párhuzamosan elbontották a barokk belső csigalépcsőt. A sokszögű részen vasbetonfödémek készültek és a szintek közötti közlekedést nyitott belső csigalépcsővel oldották meg. Elbontották a torony K-i oldalán még álló karzatpilléreket is.¹⁴¹ Ekkortájt a tornyot múzeumná és kilátóhellyé tervezték alakítani.¹⁴² A feltárt középkori templom maradványokból romkertet szerettek volna készíteni, de ennek megvalósulását erősen befolyásolta az időközben a Magyar Tudományos Akadémiának kiutalt szomszédos épülettömb helyreállítási terve.¹⁴³ A templom lebontásával északról nyitottá vált ugyanis az épület-együttes északi udvara, amelynek lezárására új szárny felépítését tervezték mindenképpen érintve ezzel az egykori templom területét. A lebontott barokk templom helyén napvilágra került középkori maradványokat a műemlékvédelem ekkor érvényes elvei szerint már nem lehetett tovább bontani, a romok pedig korlátozták az új szárny beépítési lehetőségeit. A torony helyreállítása végérvényesen 1965-re fejeződött be és a Budapesti Történeti Múzeumot kérték fel arra, hogy a korábbi szándékoknak megfelelően rendezzen a toronyban kiállítást és üzemeltesse. Időközben azonban a Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat igényelte ki a Fővárostól „representatív idegenforgalmi létesítmény” céljára a tornyot. A tervezett presszó, népművészeti souvenir árusítás és konzumturiszt bolt már a változó politikai légkör jele volt, a népművelés szempontjait a valutát termelő idegenforgalom mögé rangsorolták. Ennek megfelelően a torony felső szintjein azért helyet kapott volna némi kiállítás is, míg a látogatók a legfelső szinten lévő fizető kilátóhelyet elérik.¹⁴⁴ A Csemege Vállalat 1966-ban megkapta a torony kezelési jogát, ám a boltok kialakításánál felmerülő mű-

emlékvédelmi problémák (vizes blokkok, szabad látogathatóság) lehetetlenné tették a tervet. 1967-ben a Csemegetől a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat vette át a torony kezelési jogát. A TIT a toronyban előadásorozatok, színjátszó műsorokat szervezett és ekkor kiállítást is készítették a BTM szakembereivel. Eközben az 1972-ben Budapesten tartott ICOMOS kongresszus előtt kisebb, külső renoválási munkákat végeztek újra a már helyreállított épületen. Erre azért is szükség lehetett, mivel úgy tűnik a TIT használta ugyan az épületet, fenntartására azonban nem költött. 1973-ban újabb tervek születtek immár annak az elgondolásnak a jegyében, hogyan lehetne a torony területén a koncertek, előadások tartására alkalmasabb helyiségeket kialakítani. Az elképzelések az oldalkápolnák szintmegosztásával, presszó, vizesblokk kialakításával, újabb falattörésekkel számoltak.¹⁴⁵ A romkert kialakítására 1972-ben a BME Építészettörténeti Tanszékén készültek újabb tervek, amelyek már nagyjából a mai állapotot elővételezték.¹⁴⁶ Talán már ezen elképzelések jegyében 1974-ben felszámolták a barokk kripta maradványait, hogy az így létrejött pincében tárolják a bontás során előkerült kőfaragványokat. A sírfülkéket elbontották, a festményeket eltávolították, a kőtár azonban nem készült el. Eközben a templom területe az ásás felhagyott, visszatemetetlen árkaival gazos, elhanyagolt állapotban volt. Még mindig itt tárolták a bontás során félretett faragott kőanyag jelentős részét is.¹⁴⁷ A kezelői jog időközben az MTA-hoz (újból az irodaház tervek), majd 1977-ben az I.–XII. ker. Ingatlankezelő Vállalathoz került, a toronyban a kiállítást üzemeltető hiányában bezárták.¹⁴⁸ 1982-ben a Múcsarnok állt elő újra a toronyban tartandó kiállítások tervével, de az elképzelés nem valósult meg.¹⁴⁹ A romterület mai képe végül az 1980-as évek közepén alakult ki. A Várnegyed utolsó nagytatarozását kiemelt állami feladatként kezelték 1984–1986 között és a Budapesti Műemlék Felügyelőség egyik feladata lett a teljesen elhanyagolt képet mutató egykori templomterület rendezése. Az elgondolás az volt, hogy megépítik a BME Épí-

¹³⁹ Komárik Dénes jelentése, 1960. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 182.doboz

¹⁴⁰ Ld. fentebb idézett jelentéseit.

¹⁴¹ Ekkor került elő a Szt. Kristóf freskó lábrészlete (Sárdy Loránt restaurálta)

¹⁴² Magdolna torony múzeumná való átalakítási műszaki kiviteli terve. BVTV Budai Aurél, 1962. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 182.doboz

¹⁴³ Kapisztrán tér rendezési vázlatterve. BVTV Pfannl Egon, 1962. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 182.doboz.

¹⁴⁴ Tervezet a Magdolna torony hasznosítására, 1966. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 182.doboz.

¹⁴⁵ Tanulmányterv a Magdolna torony belső átalakításáról. FIMÜV Műemléki Osztály Jedovszky Éva, 1973. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 187.doboz.

¹⁴⁶ Kapisztrán téri romkert tervei. LAKÓTERV Jurcsik Károly, 1972. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 182.doboz.

¹⁴⁷ A BTM-ben fennmaradt selejtezési jegyzék szerint 1965. II. 13-án kiselejtezték a Mária Magdolna templomból 1 db. barokk fejezetet és 1 db. emléktáblát, valamint 5 db. nyílászorot (íves kapuhoz tartozó volutás zárókővel), vagyis feltehetően az oldalkápolnák arkádvéinek záróköveit. 1967. II. 9-én kiselejtezték 10 db. pilaszterfejezetet és 5 db. pilaszterlábazatot. (BTM Középkori Osztály) A tárgyak nem voltak beletárolva.

¹⁴⁸ Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 182.doboz.

¹⁴⁹ Ld. 148.j.

tésztörténeti Tanszékén korábban megtervezett középkori romkertet, a műemlékegyüttes további fenntartását pedig vállalkozók bevonásával oldják meg. Ennek megfelelően a tornyot és az ekkor egyszerűen pincének nevezett, egykori kriptát 1984-ben a Karcsai Dózsa Mgtsz. Kereskedelmi és Vállalkozási Irodájának kívánták átadni, amely a pincében „hangulatos borozót”, a toronyban – a húsz évvel korábbi Csemege tervekkel egyezően – kávézót, souvenir boltot, pénzváltóhelyet, kilátóhelyet üzemeltetett volna.¹⁵⁰ A terv az OMvH ellenállásán bukott meg, amely a „szentély alatti kocsmá-borozót” eleve nem fogadta el és a torony belsejének erőteljes átalakításához sem járult hozzá. A templom területének rendezéséhez viszont végre sikerült anyagi forrásokat biztosítani, bár a romkert az eredeti terveknek megfelelően nem épült ki teljesen. 1985-ben a BTM Kiscelli pinceraktárába szállították a toronyaljban és a romterületen tárolt faragványokat, a kriptá kőtárrá alakítása ezzel megghiúsult. A szabadabbá vált területen eltemették a barokk alapfalakat, viszont mintegy egy méterrel felmagasították, az eredeti járószint fölé emelték a gótikus templom alapfalait. A belsőben díszkőburkolat készült, amelyen jelezték az első templom körvonalait is. A szentély záródáson eredeti faragványokat is felhasználva gótikus ablakrekonstrukciót helyeztek el, a hajó pilléreinek tervezett rekonstrukciója azonban már nem készült el.¹⁵¹ A helyreállításhoz kiválasztott eredeti oszloplábazat és dob elemek ma is a templom belsejében, rendezetlenül hevernek.¹⁵² A Karcsai Mgtsz. megghiúsult tervei után a vállalkozói hasznosítás eszméje továbbélt. A torony kezelési jogát az IKV-tól a Generalart kapta meg, amely azután részben jogutódjának, az Arutnion-nak, részben a külföldi tulajdonú Duna-Majna Építési és Kereskedelmi Kft.-nak adta tovább azt. 1986-ban a DM Kft. tervekét készítette, amely szerint az oldalkápolnában arany-ezüst ékszert, valamint ásványokat és féldrágaköveket árusító üzleteket helyeztek volna el. 1987-ben meg is kezdődtek a kivitelezési munkák, ám az engedélyezett tervektől eltérő módon folytak, sőt a műemlékvédelmi hatóság tiltása ellenére be is fejeződtek. A két oldalkápolna új krómácel-üveg ajtókat kapott, újra építették az előcsarnokból levezető lépcsőt, a padlókat új díszkőburkolattal látták el, az oldalkápolnában új álmennezet, fa lambéria és a falak mentén a padlóba súlyosított világítás készült, felújították az elektromos hálózatot és hőtárolós kályhákat helyeztek el. A Budapesti Műemlékfelügyelőség ellenállását azonban a szakszerű-

len restaurálás váltotta ki. A belső terek falait a téli időszakban nagynyomású vízszugárral tisztították meg, majd műanyag alapú festékekkel kifestették. Ennek eredménye az egy éven belül lepergő festés lett.¹⁵³ A gótikus ajtókat a keresztelőkutak szakszerűtlenül restaurálták. Az üzlet megnyílt, ám valószínűleg a csekély érdeklődés miatt hamarosan bezárt. A torony azóta zárva tart, ma a Budavári Önkormányzat üzemelteti, csupán előre bejelentett csoportok részére látogatható. A 90-es évek közepén harangjátékokat helyeztek el a torony első emeletén, a kriptát és a kapcsolódó pincét rövid időre panoptikumnak használták, de ez hamarosan bezárta kapuit.

BEFEJEZÉS – ELKÉPZELÉSEK A JÖVŐRŐL

A templom múltjának és építéstörténetének felvázolását a jelenkort elérve lezártuk, ezzel feladatunkat teljesítettük. A hétszázötven éves történetet áttekintve azonban szeretnénk megfogalmazni néhány gondolatot, amely a jövőről, az esetleges újraépítésről és helyreállításról szól. Úgy tűnik, hogy a templom felépítése az egyetlen járható út, ha hosszútávon szeretnénk rendezni a meglévő emlékek sorsát. Az elmúlt ötven év tapasztalata ezt bizonyítja, hiszen ezidő alatt a változó politikai és gazdasági rendszerek egyike sem volt képes megfelelő és működőképes funkciót találni a magára maradt templomtoronynak és környezetének. A torony múzeumi működtetését anyagi eszközök hiányában egy kulturális intézmény sem tudta tartósan felvállalni, felújítására pedig nem is gondolhatott. A vállalkozói elképzelések (bolt, presszó stb.) rendre elbuktak a műemléki környezetben megvalósíthatatlan igények és a csekély látogatottság miatt. Csak azon lehet csodálkozni, hogy kilátóhelyként sem tudta senki üzemeltetni a tornyot, hiszen a látvány valóban egyedülálló, a turisták pedig szeretnek minden körpanorámát nyújtó helyszínre felmászni, és a működtetés sem igényelt volna nagy költségeket. Ma már nem halogatható a torony újabb felújítása. A felső szinteken látható gipszpecsétek repedései statikai problémákat jeleznek, az ablakok külső tagozatai sok helyütt elmállottak. A romkert meglehetősen igénytelenül tárja ma elénk a gótikus templom alaprajzát, a felfagyások miatt a ma tizenöt éves helyreállítás már sok helyen javításra szorul. A templombelső kutyasétáltatásra, BMX bicikli pályának és iskolások délutáni játszóhelyének használják, az erre járó, egyébként számos turista számára a falakat értelmező, a helyszínt megmagyarázó tábla nincs elhelyezve. A torony Uri utcai oldalán csak az 1866-ból származó, többnyire teljesen téves információkat közlő felirat, illetve az igencsak szűkszavú műemlék tábla olvasható,

¹⁵⁰ Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 187.doboz. Közben a BTM-mel is tárgyaltak újra kiállítás létesítéséről.

¹⁵¹ Az ablakrekonstrukció eredetileg a BME Építéstörténeti Tanszékén készült, de a kivitelező Antikart restaurátora nagymértékben áttervezte a mérnököt. A megvalósult építmény szerinte is csak „elsősorban elvi rekonstrukció”.

¹⁵² Egy az ablakrekonstrukcióból kimaradt műkőelemmel együtt.

¹⁵³ Ez a festés borítja ma a falakat. Ld. a szakértői véleményt a belső falszerkezetek állapotáról. Orcsik Éva, Várfalvi János, Kakasy László 1988. Fővárosi Levéltár, Budapesti Műemlékfelügyelet iratanyaga. XXXII. 306. 186.doboz.

persze mindkettő magyarul. A kriptá le van zárva. Újjáépítve a templomot a torony és a kriptá egyszerűen visszakapnák eredeti rendeltetésüket, a félkész romkert helyén felépülő templomban pedig immár fedél alatt könynyebben lehet megtalálni a módját a lebontott templomok maradványainak megőrzésének és bemutatásának. A templomnak újra gazdája lenne, aki a szükséges felújításról képes lenne gondoskodni, és aki használná az épületet, ezzel több eseményt, több embert vonzva a Várnegyed félreeső terére.

Amennyiben templom épül újra, első lépésként szembeesni kell azzal a nehéz kérdéssel, milyen épületet építsünk. Egyrészt hisszük, ma is műemlékvédelmi alapelv, hogy a régi templomok még meglévő maradványai semmilyen módon se sérüljenek, pusztuljanak, sőt arra érdemes részleteik bemutatásra kerüljenek. Tehát ezek megfelelő színvonalú fenntartásával és bemutatásával kell számolni a jövőben is (torony, kriptá, alapfalak). Az újjáépítés lehetőségeit számba véve három változat merülhet fel: Sokak számára a kézenfekvő megoldás új templomtér emelése lenne. Ez az első pillantásra talán előnyös változat, amely a szó szoros értelmében teret, helyszínt enged a modern építészet számára, igen nehezen megválaszolható kérdéseket vet fel. Megtud-e felelni korunk építésze annak a kihívásnak, amelyet a gótikus torony és a modern épület csatlakoztatása kíván, és ha igen, mi lenne ennek az eredménye? Izgalmas, eredeti modern épület függeléként, netán érdekességként gótikus toronnyal kiegészítve? Esetleg a tornyot is az új épülethez igazítva? Vagy impozáns gótikus torony árnyékában egy szerény, kevésbé karakteres épület? Van-e jelen közös építészeti nyelv és gondolkodás, amely áthidalhatja az évszázadok közötti szakadékot? Ehhez képest még mindig kisebbnek tűnnek azok az egyébként nagyon komoly, gyakorlatias problémák, mint a torony és az új épület helyes arányainak megtalálása, az új templomnak a Kapisztrán téri régi épületek közé illesztése. Ez sem könnyű feladat, hiszen a templom központi helyzeténél fogva is alapvetően megszabja a tér építészeti megjelenését.

Azt hiszem, nem szabadna elfelejtenünk, hogy a helyszínen jelenleg meglévő legnagyobb értékünk, Buda mára egyetlen, nagyrészt eredeti állapotában látható tornya. E toronyhoz pedig két korábbi épület is tartozott, amelyek maradványai alapfalaikban még mindig léteznek. Lássuk tehát a további két lehetőséget. A középkori építészet iránt lelkesülő múlt századi építészek bizonyára megragadták volna a mai alkalmat a gótikus templom „stylszerű rekonstrukciójára”, eredményül ma egy másik Mátyás-templom állhatna előttünk a Kapisztrán téren is. Építészettörténeti képzettségükkel párosult invenciójukkal könnyedén hidalták volna át azt az információhiányt, amely miatt ma már szóba sem jöhet a gótikus épület hiteles újjáépítése. Mert igaz ugyan, hogy a torony őrzi a templom épületének lenyomatát, mégis számos részlet-

kérdést ma már a fennmaradt nagyszámú kőfaragvány segítségével sem lehet pontosan eldönteni. Az elvi rekonstrukciót természetesen meg kell alkotni, a megismerhető részleteket is érdemes kimunkálnunk, de megépíteni csak egy rekonstrukciós változatot lehetne, amely az eredeti épület hitelességével semmiképpen sem bír.

A barokk templommal már más a helyzet. Bár falait egyetlen pilaszterlábazat kivételével az alapfalakig lebontották, mégis rendelkezünk részletes felmérésével és dokumentációjával, amely alapján hitelesen felépíthető az eredeti tér. A gondolat nálunk talán elvetendőnek hangzik, pedig számos példa közismert hasonló jellegű újjáépítésekre a II. Világháború sújtotta országokban. Elég Nürnbergre, vagy Drezdára gondolnunk, de a példák száma sajnálatos módon tetszés szerint bővíthető. Ezt a *műemlékvédelmi* eljárást olyan emlékek esetében követték, amelyek szimbolikus jelentőségükkel, történeti múltjukkal vagy építészeti értékeikkel tűntek ki épített környezetükből, létük a pusztítást túlélte emberek számára fontos volt, hiányuk pótolhatatlannak tűnt. A ferencesek által építtetett, majd a háborús megszállók által lebombázott és lebontott barokk templom budapesti mértékkel mérve igen jelentős épület volt, mind méreteiben, mind belsejének művészi kivitelében. Sajnálatos, hogy ezt az értéket ötvenöt év hallgatása szinte a teljes feledésbe taszította, ám a ránkmaradt dokumentációk révén mindez részletesen megismerhető és újra tanulmányozható. Nem szabad megfeledkezünk a történeti jelentőségről sem, a koronázási ceremóniák színhelyéről, a Martino-vics-összeesküvés peréről. Jóval többről van tehát szó, mint a közelmúlt nosztalgikus felidézéséről, a 90-es évek elejének minden régít viszszakívánó öreges vágyakozásáról, vagy háborús veteránok emlékidézéséről. Az építészeti érték és a történeti jelentőség együttesen veti fel a barokk templom újjáépítésének lehetőségét.

Érdemes tehát mérlegelni a helyes döntés meghozatalához: a felvetett lehetségek közül melyik szolgálja a hétszázötven éves emlék és környezete védelmét?

FÜGGELÉK

[KÓSA, EUGENIUS]:

Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Strictioni Observatae COLLECTANEORUM

Pars Secunda

De Moderno Conventibus ordine antiquitati deducta

De Conventu Budensis

IV. (153°) ... imo teste saepe fata Topographia Regni Hungariae, Solymanus capta Buda campanam majorem in hac Turri asservavit, ut eidem horas indicaret, omne aliud vero aes campanum in Tonrmenta Bellica, aliisque profanos conflavit.

VI. (153^v - 154^r) Aderant expugnationi huic praeter duos Regiminum Capellanos campestros Patrem Carolum Gleisner et Berardum (!) Prentaller sex alii nostrae ibidem S. Mariae in Hungaria Provinciae Alumni P. Franciscus Tamaskovics P. Athanasius Csatáry P. Michael Pörös P. Maximillianus Munkácsi P. Antonius Zách et P. Arsenius Promberger omnes Exercitum Romano-Catholicum adhortantes, et animantes atque aegros, sancios (?) et moribundos mortuosque Ecclesiasticis Sacramentis ac reliquis functionibus providentes, qui mox post partam victoriam annuente Duce Exercitus Septem Regiminibus Praesidium ingressis, pro eorundem spiritualibus obsequiis deputati fuere ac juxta Templum majus B. Mariae Virginis nunc Soc. Jesu PP. locum caeperi, ubi integro Anno in eadem Ecclesia, quae adhuc integra constiterat spiritualia obiverant munia, vertente Anno transtulerant se Patres nostri ad Residentiam tantisper pro incolatu adaptatam prope forum Militum, alias Caesaream Breche dictum, e regione vetustate quondam Ecclesiae et Monasterii S. Joannis Evangelistae, cujus Turrim ac Conventus et Ecclesias rudera post tanti temporis excidium non aliter dignovere, quam a vicina S. Joannis porta, quae nomen istud sub Dominatu etiam Barbari retinuerat. Spiritualia porro obsequia impenderant Patres nostri Militibus Civibusque mox Budam confluentibus, tum in Ecclesia B. Mariae Virginis, tum etiam sub Turri Ecclesiae quondam nostrae S. Joannis Evangelistae. Dum vero mox dicta Residentia, ad augenda moenia ampliandumque antemurale desideraretur, Clementissimus Imperator Leopoldus ex innata pietate erga hunc S. Ordinem nostrum habitaque servitiorum Provinciae hujus ratione, tum sub Obsidionibus, quam etiam alias, dum Turcae rerum his in partibus potirentur, per Dominum Stephanum a Verlein Ejusdem S. C. Regiaeque Majestatis Consiliarium ac CameralemInspectorem assignari fecit huic Provinciae nostrae mox dicta vetusti Conventus nostri Rudera cum Turri truncata quidem sub ipsa obsidione est caeterum integra. Spatium item Monasterio aedificando praefixit cis rudera Ecclesiae forum versus cum olim trans Ecclesiam portam S. Joannis, seu Viennensem versus constiterit, uti rudera, ac Cisterna hoc etiam saeculo visa ostenderant. Facta est haec assignatio, ac jussu Regis in presentia tam Urbici, quam Militaris Magistratus rite peracta Statutis Anno 1690. Die 6. Aprilis, cujus assignationis, ac statutionis originale Instrumentum asservatur in Archivo Prorovinciae.

VII. (154^r) Taliter porro statuti Patres nostri juxta hanc Turrim et Ecclesiae rudera consederant in domo vicina cujusdam Civis Augustini Schmidt, nec aliud in eodem loco reperunt, quam in Turri campanam Librarum 2646. hanc Solymanus /: ut jam innueram :/ pro indicandis horis retinuerat. Pluribus dein Annis continuerant se Patres nostri in domo illa Turri vicina ac primitias curare domui Dei impendentes de Benefactorum largitate aedificaverunt Ecclesiam admodum parvam in honorem S. Joannis Evangelistae ex parte una Turris, ex altera vero sacellum S. Joannis Nepomuceni, in qua etiam etiam (!) erectum fuit Altare S. Annae a qua deinde cognomen accepit, ad cujus Imaginem gratias sanitarum aegre decumbentibus collatas olim fuisse perhibet Conventus Protocollum. Demum ne aliquod amplius supersit dubium: rudera antiquae S. Joannis Evangelistae Ecclesiae nos de benignitate Augustissimi Imperatoris et Regis Hungariae Leopoldi Magni impetrasse, libet audire Topographiam Magni Regni Hungariae 2as editionis quae Li. 3. C. 10. §. 25. Ita memoriae prodidit: „Felicius erat Delubrum S. Joannis Evangelistae cum Regio Minorum Conventu ante Annum 1270. In Budensi Castro a Bela IV. excitatum, quod nulla barbaries penitus abolerit, incolitur post receptam per Leopoldum Magnum Budam a Reformatis Seraphici Patris filiis non paucis, nec perinde Ecclesia sui Patroni Titulum Joannis Evangelistae, sicut Joanea Civitatis ab hoc fano denominata porta Viennensi, commutavit.

VIII. (154^r) Diu multumque cunctatum fuerat, donec prima manus Conventui et Ecclesiae exstruendae serio admoveretur; initio equidem angustae domi, forisque res fuerant, dum populosa redderetur Buda, omnibus Convenis sibi domos, aut extruentibus, aut restaurantibus successit dein Francisco-Rakocziana revolutio, quae in his partibus ad Annum usque 1710 perdurans, conatus omnes clusit. Anno tandem 1715. institutus Praesidens P. Bernardus Prentaller actutum omnem movit lapidem, ut primum Ecclesiae jacere posset, quod postea magna cum solumnitate Anno 1717. die 18. Aprilis praesente toto Senatu peractum fuit. Idem Praesidens, uti et successores eam deinde locaverunt operam in structum tam Ecclesiae, quam Conventus, ut Anno 1730. Residentia isthaec Conventus denominaretur. Opus tamen vix Anno 1740. Integre completum fuit. Novissimae tandem Anno 1752 Sacellum Lauretanum ab aquilonari parte Sanctuarii aedificavit Spectabilis Dominus Gabriel Horanyi suis sumptibus, in quo suam, suorumque successorum sepulturam elegit. (OSZK Fol.Lat. 4271.)

IRODALOMJEGYZÉK

- BIELIK 1901 BIELIK, E.: Geschichte der K.u.K. Militär-Seelsorge und des Apostolische Feld-Vicariates. Wien 1901.
- BTOE I. Budapest Történetének Okleveles Emlékei 1. 1148–1301. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp. 1936.
- BTOE III. Budapest Történetének Okleveles Emlékei 3. 1382–1439. Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1987.
- ENTZ-CSEMEGI 1955 ENTZ G. – CSEMEGI J.: A Kapisztrán téri Mária Magdolna templom. In: Budapest Műemlékei 1. Szerk. Horler Miklós. Bp. 1955. p. 365–383.
- KÓSA 1774 [KÓSA, Eugenius]: Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Strictioni Observatae. Collectanae. Ab anno ... 1206 ad annum ... 1774. (OSZK Fol. Lat. 4271.)
- NAGY 1971 NAGY L.: A budai vár topográfiája a XVII. század végén. TBM 17 (1971) p. 81–120.
- PAULINYI 1938 PAULINYI O.: A m. kir. Belügyminisztérium budai várbeli székházának története. TBM 6 (1938) p. 16–61.
- RÓZSA 1963 RÓZSA Gy.: Budapest régi látképei. Bp. 1963.
- RUPP 1868 RUPP J.: Buda–Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
- SCHIER 1774 SCHIER X.: Buda sacra sub priscis regibus. Viennae, 1774.
- SZABÓ 1912 SZABÓ P.: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp. 1921.

THE FORMER GARRISON CHURCH OF BUDA CASTLE

Few members of the generation born after the Second World War are aware of the role the former Garrison church - which stood next to the Magdalen (Magdolna) tower - played in the religious life in Budapest before the city's 1944-1945 siege. Equally few know about the church's history and its artistic values. For those of the trade, the church's medieval history and the architectural history of the gothic church are well known; as these areas have been discussed and clarified in numerous exhaustive studies and comprehensive works. On the other hand, the church's history after 1686 leaves even most of the experts relying on hazy data. Some information is available of the Franciscan period, the decree of Joseph (József) II ordering the monastery's shutdown, the coronation of Francis (Ferenc) I and the name "Garrison church". However, if one seeks data a little more precise or - for example - wishes to know more about the demolished Baroque church, there are no detailed studies and the comprehensive works - or the popular works using their data - either say nothing or provide little and contradictory information about the subject. It seems like the church was not only demolished physically. Not only was it gradually forgotten by the public as those who remembered kept passing away, but its memory was also neglected by the historian and art historian professions. This was shown by the lack of pertaining publications. This is especially unfortunate, when taken into account, that neither the demolished building nor the church's history can be deemed devoid of interest or unimportant. The tight grasp of the political atmosphere most probably played a role in the church's memory sinking into oblivion, while the destruction of the church building ceased the impetus a researcher would feel when facing a monument still standing. Our

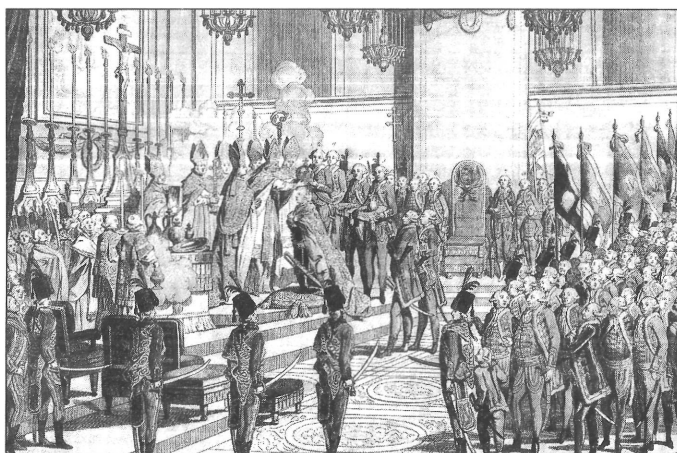
initial aim in starting our study was also to write a history of the medieval Mary Magdalen (Mária Magdolna) church; it was during this time when we came across the much neglected subject of the church's post 1686 history. In our study we follow in detail the 750 year old church's history and the changes in its building. First we examine the circumstances of the founding and the first small church that was built during the middle of the 13th century. Subsequently, we take a look at the emergence of the independent Hungarian city parish and - parallel with this - the large-scale late Gothic developments in the church building. We then recount the history of the church during the Turkish occupation of Hungary, when for a long time it was the only Christian church in the area. We also deal with the devastations of the siege, which eventually resulted in the city's recapture. In the first half of the 18th century the Franciscan order got hold of the ruined building. In its place the order proceeded to build its own church and monastery, which were among the significant religious buildings of contemporary Buda. In 1787 Joseph II dissolved the order. The church and the monastery were emptied and subsequently used as government offices. Nevertheless, in 1792 the church was re-dedicated so that its walls could house the coronation ceremony of king Francis I. The re-dedicated but unused building was finally given to the army in 1817 to be used by the garrison and later - after World War I - the chaplaincy. The building was seriously damaged during the siege of 1944-1945. Due to political considerations the building was demolished despite the fact that renovation works were already ongoing. Only the church's Gothic tower was kept and rebuilt. To this day the tower is a torso-like reminder of the former church's building and stirring history.

1. kép. Az Árpád-kori templom déli kapujának 1929-ben, a padlófűtés építése során eredeti helyén fellelt lábazati- és küszöbkövei.

2. kép. A barokk karzat lebontása után a torony keleti homlokzatán feltárt középkori falfestmény részlet: Szt. Kristóf feje, a reneszánsz keret felett 1503-as évszám.

3. kép. I. Ferenc király koronázási szertartása (Quirin Mark, 1792).

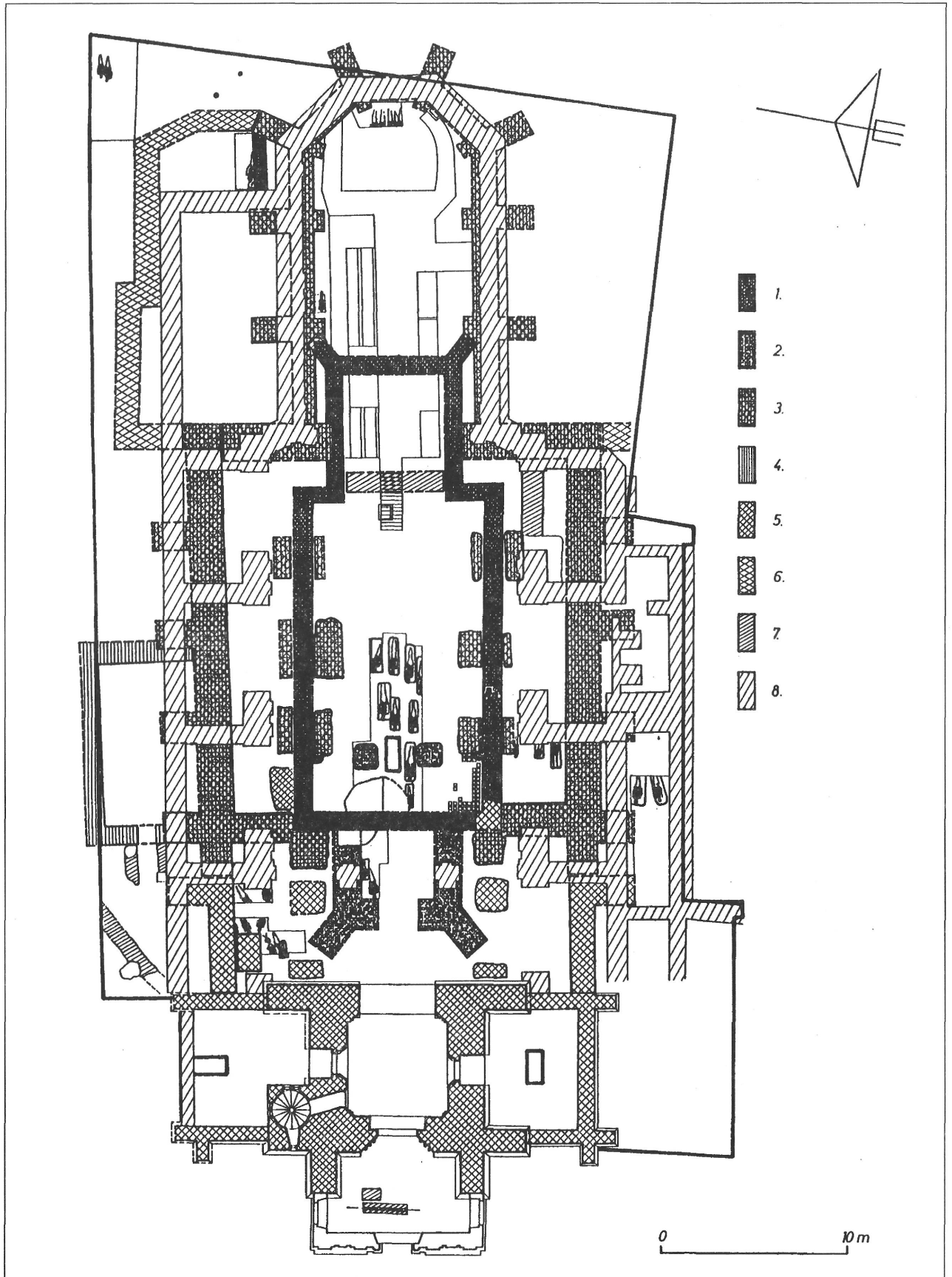

4. kép. „Szent-János egyháza Budán.” Ország tüköre 1865.

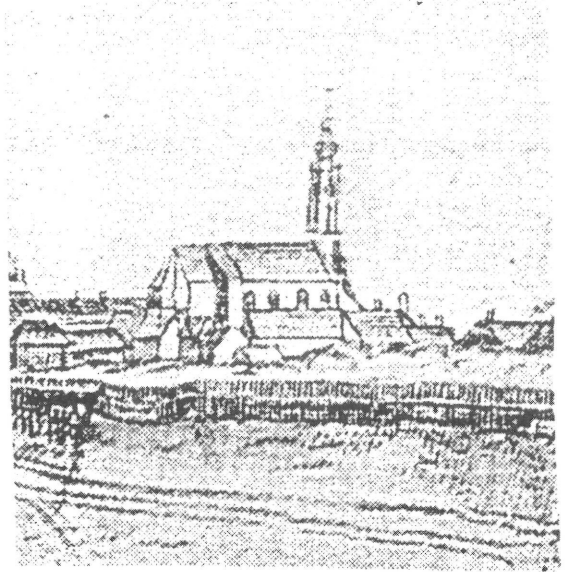
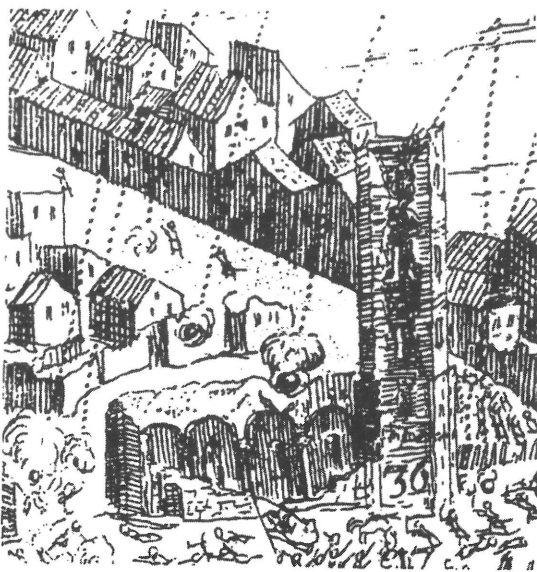

5. kép. A lebontott templom helyén szabad ég alatt tárolt pilaszterfejezetek, 1970 körül.

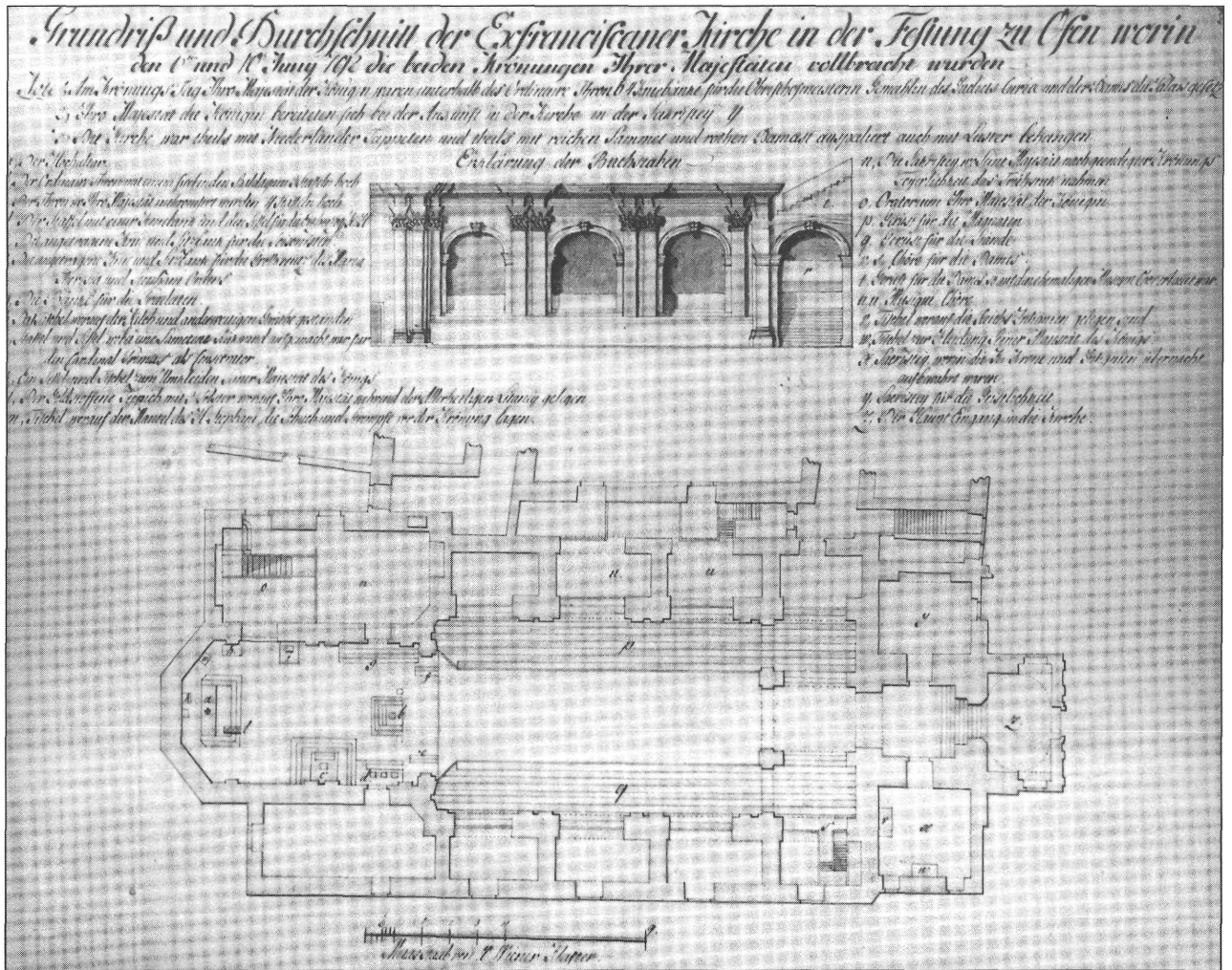
A BUDAVÁRI VOLT HELYŐRSÉGI TEMPLOM

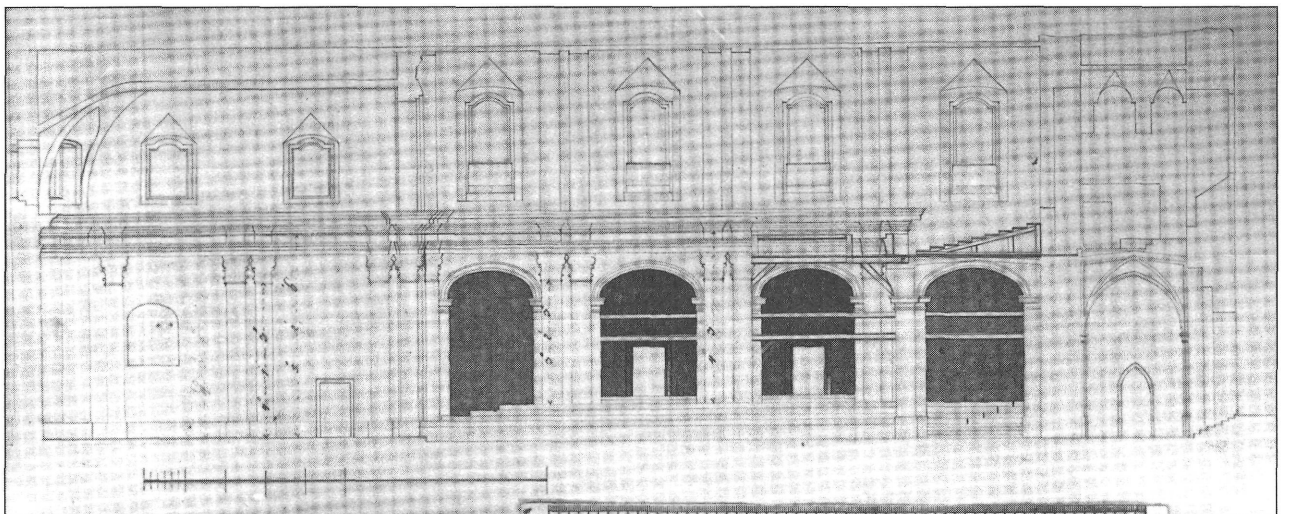
6. kép. A barokk templom és az 1958 és 1965 között végzett régészeti feltárások eredményeinek periodizált alaprajza. (Bertalan Vilmosné ásatása)

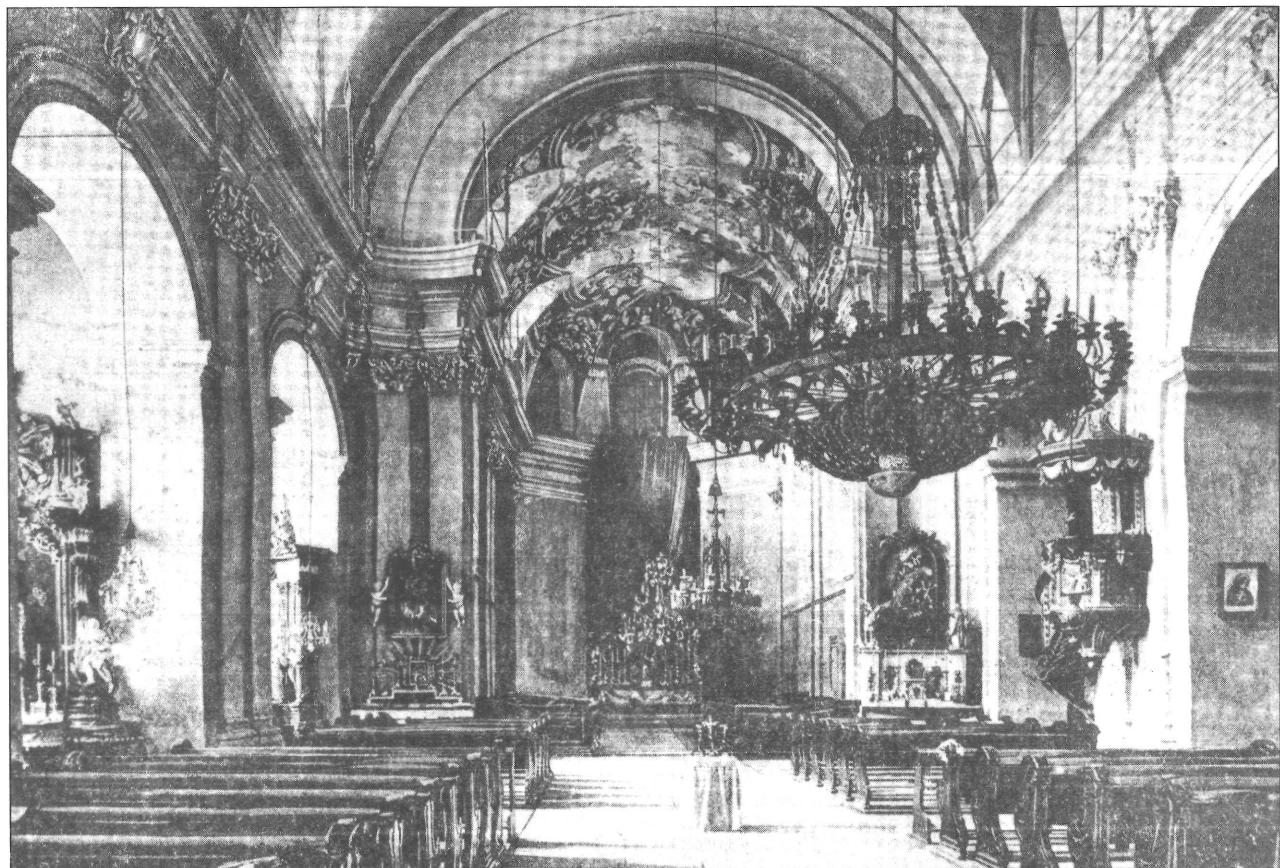
7. kép. 1. A templom Erhard Schön metszetén, 1541.; 2. A templom Zimmerman metszetén, 1602.; 3. A romos templom Fontana-Nessenthaler metszetén, 1686.; 4. A templom Löschenkohl metszetén, 1790.

8. kép. A volt ferences templom alaprajza és a hajó metszete I. Ferenc koronázásakor, 1792-ben.

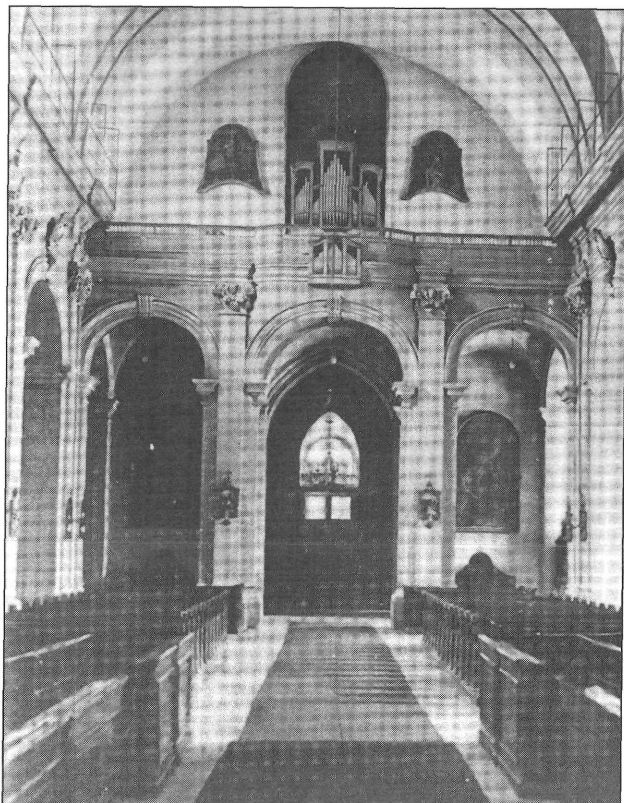
9. kép. A volt ferences templom hosszmetzete 1792-ben.

11. kép. A Helyőrségi templom belseje 1892-ben (Klősz György felvételének hírlapi reprodukciója)

10. kép. A Helyőrségi templom látképe északnyugat felől az 1920-as években.

12. kép. A Helyőrségi templom belseje a karzat felé nézve, 1920-as évek

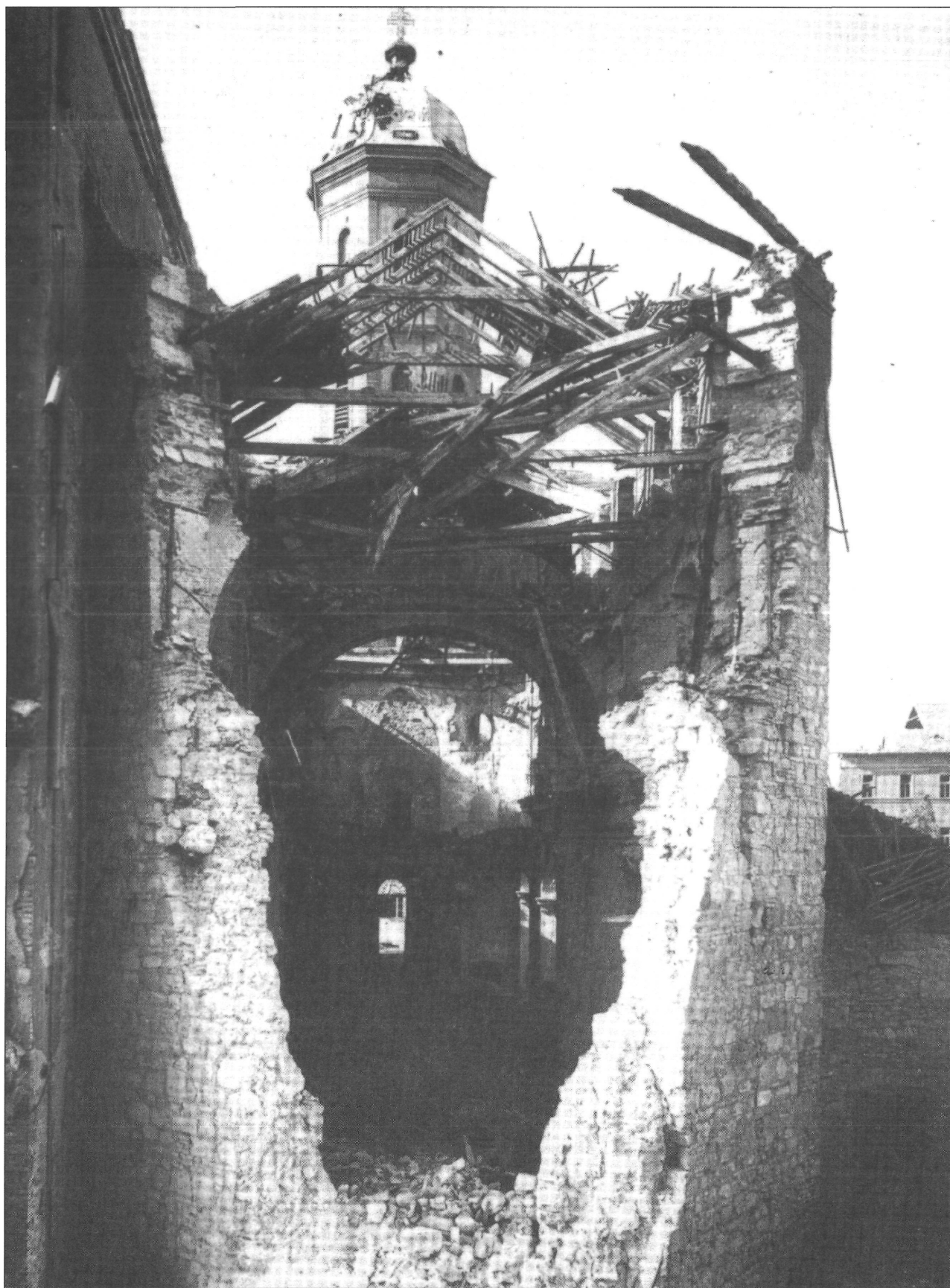
13. kép. A Nagybaldogasszony templomból áthozott barokk főoltár háttérben a Zadravetz István tábori püspök rendelte falfestményekkel, 1920-as évek.

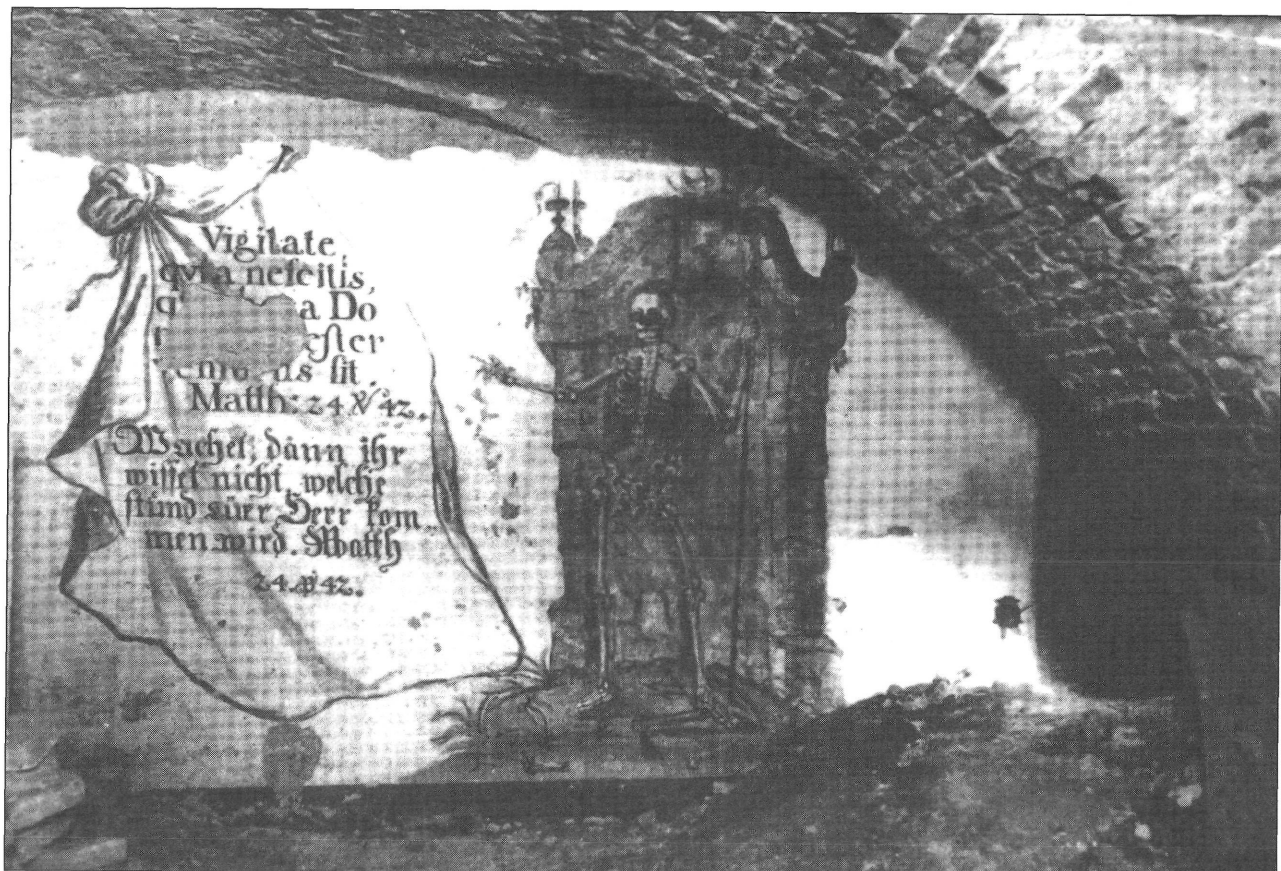
14. kép. A déli első oldalkápolna és a Nagybaldogasszony templomból áthozott egykori főoltárkép (Caspar Sambach: Mária mennybemenetele)

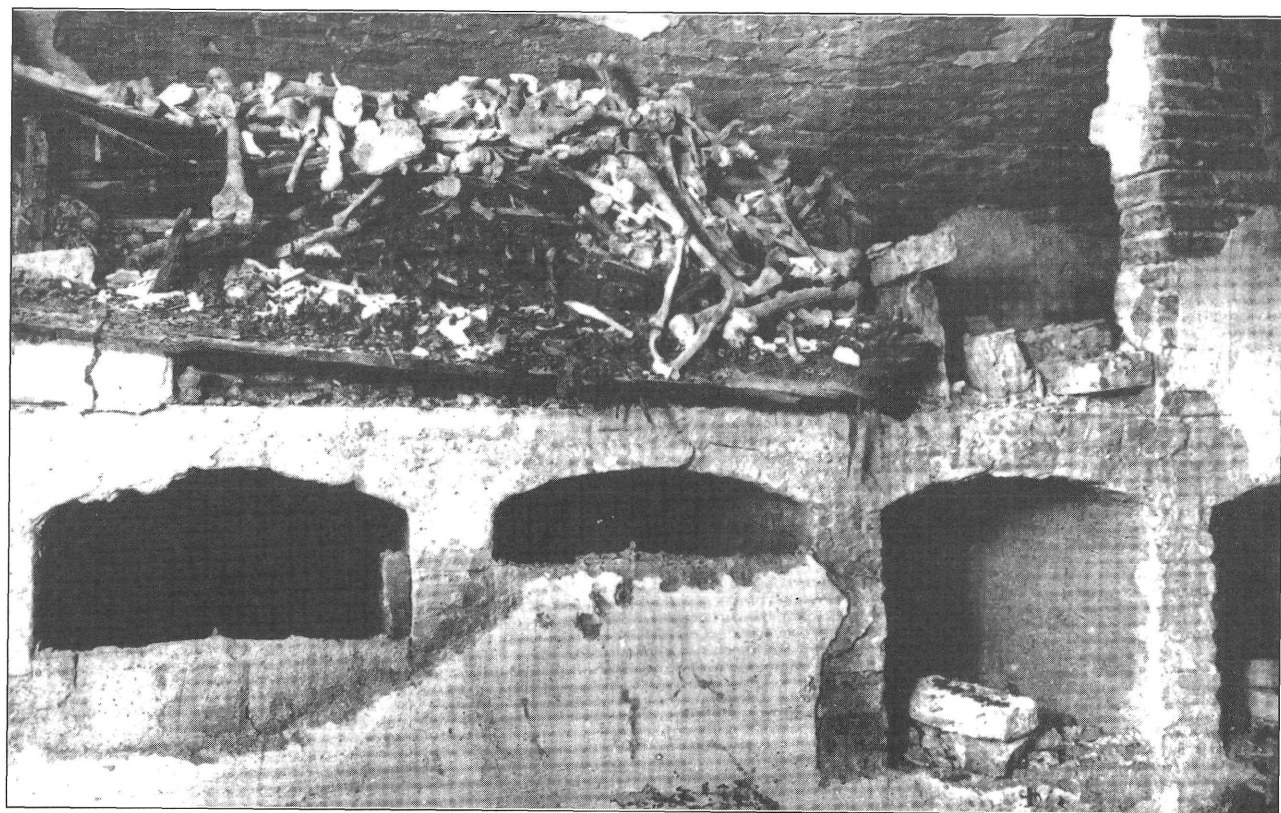
15. kép. A déli első oldalkápolna az 1944/45-ös ostrom pusztítása után, 1945

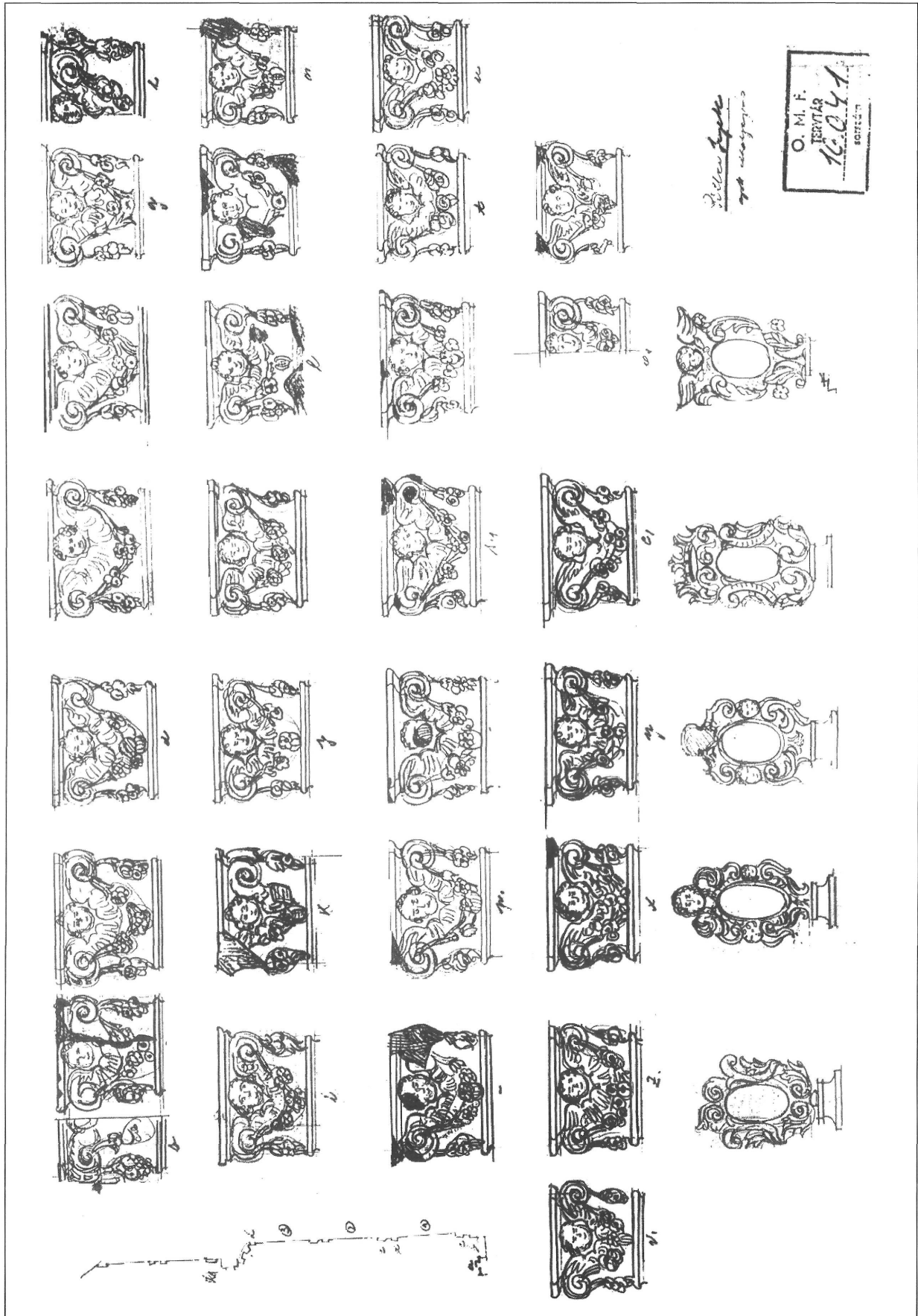
16. kép. Az 1944/45-ös ostromban lerombolt templom a szentély felől, 1945

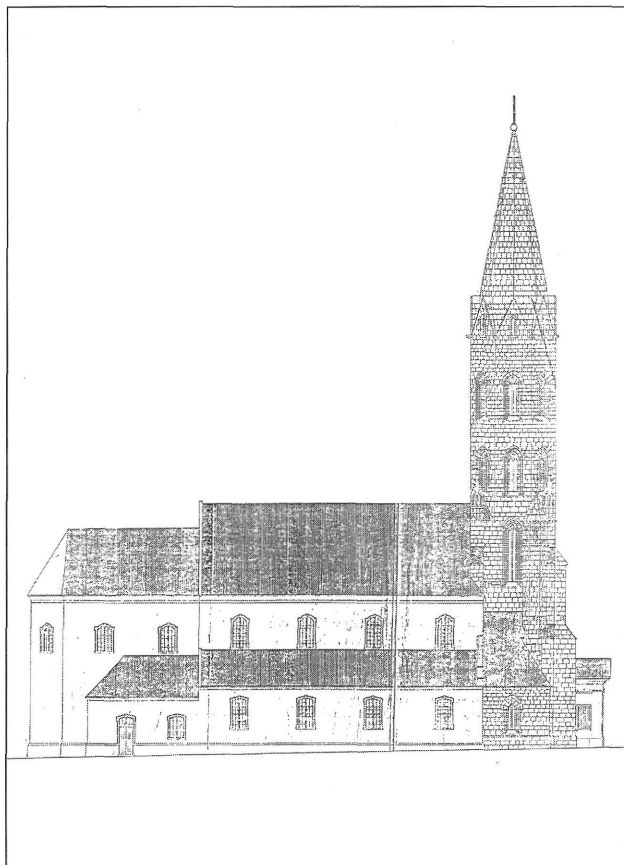
17. kép. Barokk halálábrázolás a ferences korszakból a kripta keleti falán, 1945.

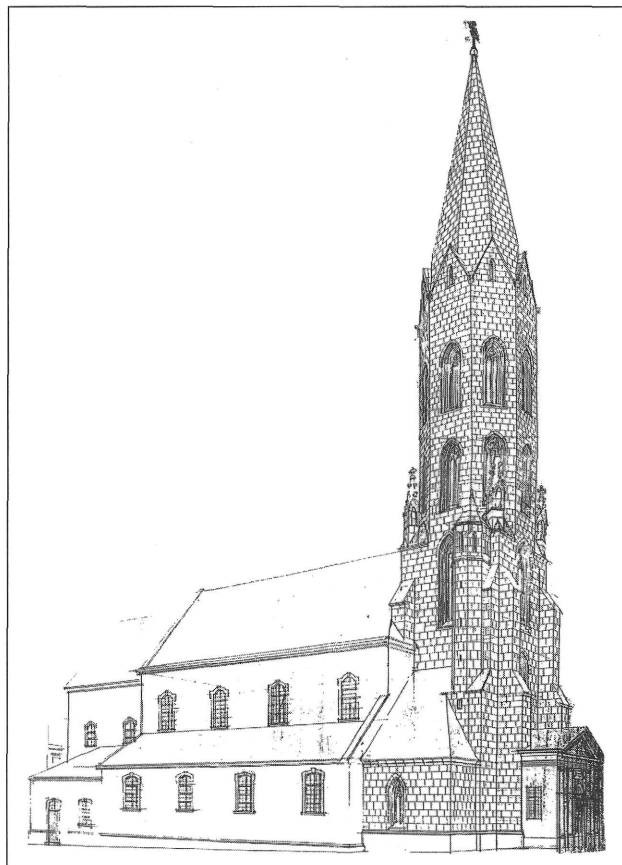
18. kép. Feldúlt sírhelyek a kripta északi fala mentén az 1944/1945-ös ostrom után.

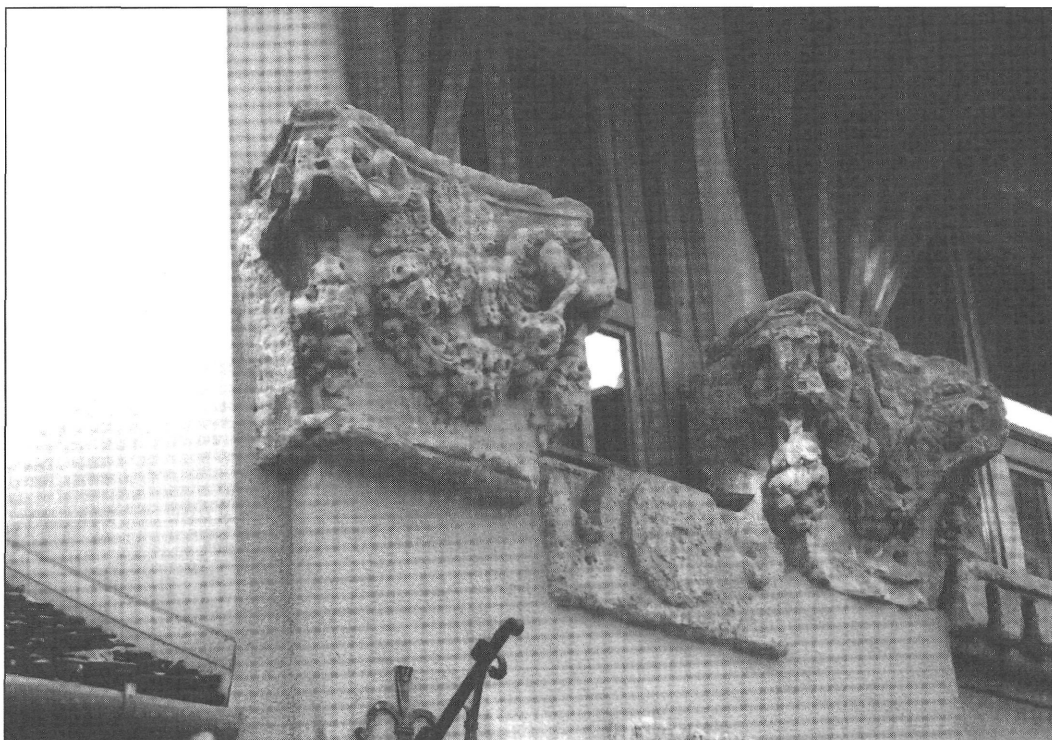
19. kép. A szentély és a főhajó pillérfejezeteinek felmérési rajzai, Síppek 1945.

20. kép. Lux Kálmán jóváhagyott terve a Helyőrségi templom helyreállítására, északi homlokzat, 1946.

21. kép. Lux Kálmán axonometrikus vázlata a Helyőrségi templom helyreállításához, 1946.

22. kép. A barokk templom eredeti pilaszterfejezetei a III. ker. Kecse u. 25. szám alatti építésziroda falában.